

ORIGINAL ARTICLE

Meta-Analysis of the Relationship Between Psychological and Social Harms of Using Cyberspace in Iran

MohamadReza Jabarmehr ^{1*} , Nasibe Pourasghar ²

1. Master of Psychology,
Payame Noor University,
Tehran, Iran

2. Assistant Professor,
Department of Educational
Sciences, Payame Noor
University (PNU), Tehran, Iran

Correspondence:

Mohamad Reza Jabarmehr

Email:

mohamadrezaj1995@gmail.com

Receive Date: 21/Apr/2024

Revise Date: 08/Dec/2024

Accept Date: 12/Feb/2025

Publish Date: 22/Dec/2025

How to cite:

Jabarmehr, M.A. Pourasghar, N. (2025). Meta-Analysis of the Relationship Between Psychological and Social Harms of Using Cyberspace in Iran, *Technology and Scholarship in Education*, 5 (4), 9-30.

ABSTRACT

With the increasing use of cyberspace, this environment has acted as a double-edged sword that, along with many benefits, has also caused harm. The purpose of the present study is to meta-analyze the psychological and social harms of using cyberspace in Iran. In order to answer the research question, the meta-analysis method was used, and a systematic review of past studies was conducted. The statistical population was all the research conducted related to the use of cyberspace in Iran between 2009 and 2023, with an emphasis on psychological and social harms. In order to collect information, a checklist of research design specifications was used. After the necessary investigations and sensitivity analysis, 20 studies that met the criteria in the database related to the meta-analysis were selected using purposive sampling. of these studies, 8 were classified as psychological harms and 12 as social harms. CMA3 software was used to conduct this meta-analysis. The results of the meta-analysis showed that there is a significant relationship between the use of cyberspace and psychological and social harms. The average effect size of the use of cyberspace and its impact on psychological and social harms in the study sample in the aggregate is 0.320; in psychological harms independently, this amount is 0.318, and in the case of social harms, the effect size was 0.314. According to these values, the relationship between the use of cyberspace and psychological and social harms was confirmed. Also, according to Cohen's interpretation criteria system, these numbers represent a medium effect size. Therefore, in the use of cyberspace, attention should be paid to the harms and solutions to solve them.

KEY WORDS

Cyberspace, Psychological Harms, Social Harms, Meta-Analysis.

فرا تحلیل ارتباط میان آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی استفاده از فضای مجازی در ایران

محمدرضا جبار مهر*^۱، نصیبه پور اصغر^۲

چکیده

با گسترش روزافزون استفاده از فضای مجازی، این محیط به مثابه تیغ دو لبه عمل کرده است که در کنار مزایای فراوان، آسیب‌هایی را نیز به دنبال داشته است. هدف پژوهش حاضر فرا تحلیل آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی استفاده از فضای مجازی در ایران است. در جهت پاسخ به سؤال پژوهش از روش فرا تحلیل استفاده گردید و به‌مرور نظام‌مند مطالعات گذشته پرداخته شد. جامعه آماری تمامی پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط با استفاده از فضای مجازی در ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ در داخل کشور با تأکید بر آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی بود. به‌منظور جمع‌آوری اطلاعات از چک لیست مشخصات طرح‌های پژوهشی استفاده شد. پس از بررسی‌های لازم و تحلیل حساسیت تعداد ۲۰ مطالعه را که ملاک‌های پایگاه داده مرتبط با فرا تحلیل را داشتند با روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شد. از این تعداد مطالعه، ۸ مورد در قالب آسیب‌های روان‌شناختی و ۱۲ مورد در قالب آسیب‌های اجتماعی تفکیک شد. برای انجام این فرا تحلیل از نرم‌افزار CMA3 استفاده شد. نتایج فرا تحلیل نشان داد میان استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی ارتباطی معنادار وجود دارد. میانگین اندازه اثر استفاده از فضای مجازی و تأثیر آن در آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی در نمونه مورد مطالعه در حالت تجمیعی برابر با ۰/۳۳۰ است؛ در آسیب‌های روان‌شناختی به‌صورت مستقل، این میزان برابر با ۰/۳۱۸ است و در مورد آسیب‌های اجتماعی، اندازه اثر برابر با ۰/۳۱۴ بود. با توجه به این مقادیر، رابطه استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی تأیید شد. همچنین طبق نظام معیار تفسیر کوهن، این اعداد بیانگر یک اندازه اثر متوسط است. بنابراین در استفاده از فضای مجازی باید به آسیب‌ها و راهکارهای حل آن‌ها توجه گردد.

واژه‌های کلیدی

فضای مجازی، آسیب‌های روان‌شناختی، آسیب‌های اجتماعی، فرا تحلیل.

۱. کارشناس ارشد، گروه روان‌شناسی، دانشگاه پیام‌نور، اردبیل، ایران.
۲. استادیار، گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام‌نور، تهران، ایران.

نویسنده مسئول:

محمدرضا جبار مهر

رایانامه:

mohamadrezaj1995@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۲/۰۲

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۹/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۴

تاریخ انتشار: ۱۴۰۴/۱۰/۰۱

استناد به این مقاله:

جبار مهر، محمدرضا و پور اصغر، نصیبه. (۱۴۰۴). فرا تحلیل ارتباط میان آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی استفاده از فضای مجازی در ایران. *فناوری و دانش پژوهی در تعلیم و تربیت*، ۵ (۴)، ۳۰-۹.

مقدمه

عاطفی و روانی برای کودکان است (اوزگور^۸، ۲۰۱۶). حتی فضای مجازی می‌تواند زمینه‌ساز محیطی برای بیشتر شدن پرخاشگری و سوءاستفاده از زنان و کودکان باشد (هریسون^۹، ۲۰۰۶) و از طرف دیگر پس از پیدایش اینترنت و فضای مجازی و گسترش آن، بسیاری از ناممکن‌ها ممکن شده‌است و امور بسیاری تسهیل گردیده‌است. طبق پژوهش‌های انجام‌شده ابتدا به آسیب‌های روان‌شناختی می‌پردازیم.

استفاده از این فضا می‌تواند به اضطراب اطلاعاتی منجر شود که به معنی احساس فراوانی اطلاعات در فضای مجازی و ناتوانی از دستیابی به همه آن و نوعی نگرانی در ارتباط با آن است (مهدی‌پور، ۱۳۹۶). همچنین در صورت عدم استفاده صحیح از این فضا ممکن است موضوع اعتیاد به آن پیش آید که به‌کارگیری بیش از حد معمول از این فضا و وابستگی به آن و آسیب‌های ثانوی ناشی از این اعتیاد تعبیر می‌شود (ویت^{۱۰}، ۲۰۰۵). آسیب دیگر اختلالات خواب است. استفاده نادرست از فضای مجازی و تلفن همراه می‌تواند موجب مشکلات خواب شود (فجر و فجر، ۱۴۰۱). استفاده بیش از حد فضای مجازی در اوقات فراغت می‌تواند مشکلات روحی، ناتوانی در مهارسازی تمایل‌ها، تنبلی و سستی اراده را به‌دنبال داشته‌باشد (برون، ۱۳۹۶). گردش در فضای بی‌مرز مجازی بدون هدف مشخص موجب دسترسی به منابع آسیب‌دیگر و بروز آسیب‌هایی همچون اعتیاد به هرزه‌نگاری و یا آشنایی با فنون خرابکاری و هک می‌شود (عاملی، ۱۳۹۰). به‌دلیل نامعلوم بودن هویت افراد و نبود کنترل بر محتوای تولیدی، اخبار دروغ با اهداف و انگیزه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و غیره تولید شده و آرامش فکری جامعه را مورد تهدید قرار می‌دهند و موجب تسریع اخبار دروغ و کذب می‌شود (برون، ۱۳۹۶). به‌علت سهولت در برقراری ارتباط در این فضا، افراد از محیط‌های اجتماعی حضوری دور شده و به‌نوعی گوشه‌گیر می‌شوند و مهارت‌های ضروری در ارتباط با دیگران به‌روشن صحیح کسب نشده که می‌تواند موجب افسردگی و انزوای اجتماعی شود (پورمحمدیان و همکاران، ۱۳۹۵). افراد با پناه‌بردن به فضای مجازی خود را از معرض رقابت و تلاش و نگرانی‌های ناشی از دنیای واقعی دورنگه داشته و در نتیجه همین امر موجب شکل‌گیری احساس بی‌کفایتی و خودکم‌بینی و کاهش اعتماد به نفس آنان می‌شود. در زمینه تأثیرات منفی این فضا بر احساسات باید گفت که اغلب ارتباطات این فضا نوشتاری است، اغلب فاقد احساسی است که در فضای واقعی از طریق قدم‌زدن، سخن‌گفتن

با توسعه روزافزون فناوری‌های ارتباطی و افزایش دسترسی عمومی به فضای مجازی^۱، جهان تحت‌تأثیر این پدیده قرار گرفته است. این فضا که عمر چندان زیادی از پیدایش آن نمی‌گذرد از ابعاد مختلفی قابل‌بررسی است. پیدایش اینترنت و به‌دنبال آن فضای مجازی باعث شد ارتباطات در عصر جدید از حالت فیزیکی صرف خارج شود.

فضای مجازی اصطلاحی برای وصف فناوری دیجیتال متصل وسیع است. برای اولین بار، اصطلاح فضای مجازی در دهه ۱۹۸۰ میلادی توسط ویلیام گیسون^۲ در کتاب نورومنس^۳ وارد حوزه ادبیات علمی - تخیلی شد و در دهه ۱۹۹۰ افراد فعال حوزه رایانه آن را به واقعیت تبدیل کردند.

با رشد برق‌آسای فناوری اطلاعات و سرعت زیاد آن، دوره چهارمی در جهان با عنوان فضای مجازی یا زندگی دوم یا زندگی مجازی آغاز گردید و به عصر مجازی شناخته شده‌است (پر و کتور^۴، ۲۰۱۱). استفاده از فضای مجازی باعث می‌شود فرد با دستیابی به یک هویت مجازی که می‌توان آن را نوعی "زندگی دوم"^۵ و "خود دوم"^۶ نامید؛ چنان با این خود ارتباط برقرار می‌کند که آن را جزئی از هویت واقعی خویش پنداشته و حس دوگانگی هویتی ایجاد می‌کند (رضوی، کیان‌پور و آقابابایی، ۱۳۹۶).

تکنولوژی‌های متری، مشکلات اجتماعی ویژه‌ای برای مردم کمتر توسعه‌یافته به وجود می‌آورند (ریتز^۷، ۲۰۰۴). آسیب‌های اجتماعی را با توجه به رویکرد دو فضایی شدن می‌توان در دو فضای "واقعی فیزیکی"^۸ و "واقعی مجازی"^۹ پیگیری کرد که گاهی آسیب‌های این دو فضا در اتصال کامل به همدیگر هستند (عاملی، ۱۳۹۰). با غلبه اینترنت بر زندگی روزمره بسیاری از مشخصه‌های جامعه سنتی به درون اینترنت کشیده شده و در آنجا شکل می‌گیرد. اینترنت به مثابه یک تیغ دو لبه است (فاضلی، ۱۳۸۸). مردم با به‌کارگیری فضای مجازی، دوستی‌ها و دشمنی‌هایی ایجاد می‌کنند، کارهایی انجام می‌دهند و چیزهایی می‌گویند که در دنیای واقعی و به‌صورت چهره‌به‌چهره هرگز طرح نمی‌کنند (استفاناسکو^{۱۰} و همکاران، ۲۰۰۷). غیرمحسوس و غیرقابل کنترل بودن اینترنت، زمینه‌ساز مسائل عمده‌ای همچون شکست تحصیلی، انزوای اجتماعی و اثرات منفی دیگری همچون اضطراب، افسردگی و تنهایی، قلدری اینترنتی^{۱۱} و مشکلات

8 . Real Physical Space

9 . Real virtual Space

10 . Stefanescu

11 . Cyber Bulling

12 . Ozgür

13 . Harrison

14 . Whitty

1. Cyberspace

2 . William Gibson

3 . Neuromancer

4 . Proctor

5 . Second Life

6 . Second Self

7 . Ritzier

و غیره به دست می‌آید. افراد با وجود امکانات ارتباطی در فضای مجازی، دیگر اهمیتی به کیفیت روابط نمی‌دهند و این مسئله به کاهش بیشتر احساسات منجر می‌شود (رهبری، ۱۳۹۹). به نقل از هانسن، اسنایدر و اسمیت^۱، (۲۰۱۱). قسمت عمده‌ای از ارتباطات فضای مجازی را ارتباطات متنی در قالب پیام‌ها تشکیل می‌دهد که می‌تواند شکل جدیدی از هویت مجازی را شکل دهد و منجر به متن‌گرایی شود (همان). در ارتباطات مجازی افراد می‌توانند دیوارها را بشکنند، به حوزه تخصصی دیگران وارد شده و حرف‌هایی را که حاضر نیستند در ارتباط چهره‌به‌چهره بگویند، بیان دارند که می‌توان از آن با عنوان دریافت‌های جایگزین یاد کرد (رهبری، ۱۳۹۹). به نقل از فرامرزیانی و همکاران، (۱۳۹۵). در زمینه آسیب‌های اجتماعی مرتبط با فضای مجازی هم می‌توان به‌طور خلاصه این موارد را بیان کرد:

فضای مجازی مکانی بسیار مناسب برای مزاحمان و افراد ناباب است، کسانی که هدفشان خشنودی و کسب قدرت از طریق آزار و اذیت و همچنین ایجاد وحشت و اندوه در دیگران است. همچنین در موضوع خشونت کلامی پیام‌های تهاجمی هنگامی به وقوع می‌پیوندد که یکی از طرفین گفتگو دچار خشم شده باشد و یا حس کند فرد مقابل با او صداقت ندارد (جانسون، کوپر و چین^۲، ۲۰۰۸). روابطی که از طریق برخط به فردی غیر از شریک زندگی اولیه گسترش می‌یابد، حوزه‌هایی از زندگی مشترک زوجها را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. این تأثیرات از درگیری و نزاع گرفته تا گرایش عاطفی به رابطه نامشروع جنسی را شامل می‌شود که می‌توان از بی‌وفایی به عنوان یکی از آسیب‌های این فضا نام برد (کوپر و دیگران، ۲۰۰۰). در این محیط به شیوه‌های ساده از قبیل نگاه کردن به صفحه نمایش یا شیوه‌های پیچیده‌تری مانند سرقت و هک اطلاعات، حریم خصوصی افراد به راحتی می‌تواند تهدید شود (شعاع کاظمی و جاوید، ۱۳۹۱). ارزش‌های افراد در خانواده‌هایی که از فضای مجازی استفاده می‌کنند با خانواده‌هایی که از این فضا استفاده نمی‌کنند متفاوت است و میزان استفاده از این فضا، در نوع تفاوت‌ها تأثیرگذار است و گاه تعارض ارزش‌ها را موجب می‌شود (خداامردی و سعادت، ۱۳۹۳). امروزه شکاف میان نسل دوم و سوم فضای مجازی عیان شده به‌طوری که به گفته خود آنان هیچ کدام زبان دیگری را درک نمی‌کنند و حتی اگر ساعت‌ها کنار هم دیگر بنشینند گفتگویی میان آنان ردوبدل نمی‌شود که از این پدیده با عنوان شکاف نسل‌ها می‌تواند یاد کرد (رحیمی و همکاران، ۱۳۹۰). همچنین هر چه میزان کاربرد اینترنت در میان کاربران افزایش یابد، احساس عدم امنیت و میزان بی‌اعتمادی نسبت به این فضا و نسبت به سایر کاربران با

نسبت بیشتری افزایش می‌یابد (نامی، حسینی و کریمی، ۱۳۹۶). استفاده از فضای مجازی باعث احساس تنهایی، گسیختگی از خانواده و به در بیان کلی کاهش سلامت روانی و مشکلاتی در زمینه خانواده می‌شود (غلامی، ۱۴۰۰). به نقل از آفونسو^۳، مطابق آمار منتشر شده، اثرات فضای مجازی در تعاملات زناشویی در میان مردان به میزان ۱۰ درصد و در زنان به میزان ۱۳ درصد عامل مستقیم طلاق است (حسینی، ۱۳۹۷). همچنین این فضا در روابط نامشروع و فرا زناشویی نقش منفی دارد. کم‌شدن تعامل زوجها با گذران ساعت‌های طولانی در فضای مجازی، موجب سردی روابط زوجها و بی‌توجهی به نیازهای هم شده و مشکلات عاطفی و جنسی گسترش می‌دهد. امکان دارد یکی از زوجها وارد رابطه عاطفی با فرد دیگری شده و حضور در فضای مجازی شروع سوءاستفاده از اعتماد طرف مقابل و خیانت عاطفی و در حالت عمیق آن، خیانت فیزیکی به همسر است (لوادو و همکاران، ۲۰۱۳). علاقه به شکل‌گیری روابط جنسی آزاد پیش از ازدواج، در شرایطی که به علت ارزش‌های دینی و اسلامی روابط آزاد حرام است، نوعی رفتار آنومیک است. عادی‌شدن کلمات رکیک و مبتذل در میان افراد نیز یکی از مصادیق آنومی است. فضای مجازی به قبح زدایی از محتوای جنسی و مبتذل کمک فراوانی می‌کند (رهبری، ۱۳۹۹). لاسر^۴ عقیده دارد فضای مجازی به دلیل داشتن سه ویژگی، منبع اشاعه هرزه‌نگاری بدل گشته است: ۱. قابلیت دسترسی آسان کاربران ۲. استطاعت همگان در پرداخت بهای آن ۳. ناشناس ماندن مصرف‌کنندگان آن (شعاع کاظمی و مؤمنی جاوید، ۱۳۹۱). از مشکلات دیگر این فضا تأثیر در رشد هرزه‌نگاری کودکان است. تصاویر، فیلم‌ها و نوشته‌های جنسی صریح یا ضمنی در مورد افرادی که به سن قانونی نرسیده‌اند و درگیر یک فعالیت جنسی هستند می‌تواند این امر را سبب شود (رهبری، ۱۳۹۹). به نقل از مک کوئید^۵، (۲۰۰۹). این بستر به علت ماهیت خود در افزایش قمار هم مؤثر است. برای بسیاری از قماربازان، ارزش روانی پرداخت الکترونیک، کمتر از پرداخت واقعی است. (گریفیث^۶، ۲۰۰۲). قماربازی اینترنتی فعالیتی است شامل نوعی شرکت در قرعه، شرط‌بندی یا انجام فعالیتی مبتنی بر بخت و اقبال با هدف رسیدن به پول، جایزه یا نوعی امتیاز است (دهقان، ۱۳۸۴). اینترنت و شبکه‌های اجتماعی منابع هویت‌ساز و معمول در جوامع را تضعیف و کارکرد آن‌ها را با دشواری روبه‌رو کرده است و به‌نوعی خود جایگزین این منابع شده است. در واقع این فضا مشکلاتی را در زمینه هویت و شکل‌گیری شخصیت پدید می‌آورد (معمار، عدلی پور و خاکسار، ۱۳۹۱). فضای مجازی به افراد امکان انعطاف‌پذیری هویتی می‌دهد؛

4 . lasr
5 . McQuaid
6 . Griffiths

1 . Hansen, Snyder and Smith
2 . Johnson & Cooper & Chin
3 . Affonso

۲۰۰۵). فضای مجازی به افراد این امکان را می‌دهد که به راحتی به خدمات بهداشتی و مشاوره آنلاین دسترسی پیدا کنند (مور و لیب^{۱۱}، ۲۰۱۳) همچنین پلتفرم‌های آنلاین مانند لینکدین^{۱۲} به کاربران این امکان را می‌دهند که مهارت‌های شغلی خود را توسعه دهند و به فرصت‌های شغلی دسترسی پیدا کنند (ایبارا و هانت^{۱۳}، ۲۰۰۷). فضای مجازی می‌تواند به افزایش آگاهی اجتماعی و سیاسی افراد کمک کند و آن‌ها را درگیر مسائل اجتماعی کند (بنت و سگربرگ^{۱۴}، ۲۰۱۲).

باتوجه به نتایج پژوهش‌های پیش‌تر ذکر شده در خصوص استفاده از فضای مجازی، هم آسیب‌ها و هم فواید آن در یافته‌های پژوهشی دیده می‌شود و از طرف دیگر در برخی موارد نتایج متناقض در یافته‌های پژوهشی وجود دارد. برخی از مطالعات نشان می‌دهند که استفاده از فضای مجازی می‌تواند به افزایش ارتباطات اجتماعی و کاهش احساس تنهایی کمک کند؛ در مقابل، تحقیقات دیگر نشان می‌دهند که استفاده بیش از حد از فضای مجازی می‌تواند منجر به اضطراب و افسردگی شود. برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فضای مجازی می‌تواند به بهبود یادگیری و دسترسی به منابع آموزشی کمک کند. برخی دیگر نشان می‌دهند که استفاده از فضای مجازی ممکن است منجر به حواس‌پرتی و کاهش تمرکز دانش‌آموزان شود (راویزا، اویتولوگت، و فن^{۱۵}، ۲۰۱۷). برخی پژوهش‌ها نشان می‌دهند که فضای مجازی می‌تواند به تقویت روابط اجتماعی و ایجاد شبکه‌های جدید کمک کند، درحالی‌که دیگر پژوهش‌ها بر این نکته تأکید دارند که این فضا ممکن است منجر به کاهش کیفیت روابط واقعی و احساس انزوا شود و در نهایت درحالی‌که برخی از پژوهش‌ها نشان می‌دهند که استفاده از فضای مجازی می‌تواند به افزایش فروش و دسترسی به بازارهای جدید کمک کند. پژوهش‌های دیگر نشان می‌دهند که رقابت شدید و افزایش هزینه‌های تبلیغاتی ممکن است تأثیرات منفی بر کسب‌وکارها داشته باشد (چفی^{۱۶}، ۲۰۱۹).

بنابراین، به علت وجود تحقیقات متعدد و گاه متناقض لزوم انجام یک پژوهش ترکیبی با روش مرور نظام‌مند که تأثیر یا رابطه استفاده از فضای مجازی را روشن سازد ضروری به نظر می‌رسد. این تحقیق باتوجه به این نیاز با روش فراتحلیل و استفاده از تحقیقات انجام‌شده (به عنوان واحد تحلیل) در پی رسیدن به یک

به عبارتی افراد در این فضا به راحتی و به علل متعدد گاهی جنسیت خود را برعکس معرفی می‌کنند (کاظمی و جاوید، ۱۳۹۱). این فضا در موضوع جرم و قانون‌گریزی نیز آسیب‌هایی را دارد. جرائم مجازی به چهار قسمت تقسیم شده است: ۱. تخلف مجازی ۲. فریب کاری‌های مجازی و سرقت‌ها ۳. هرزه نگاری سایبری ۴. خشونت سایبری (عاملی، ۱۳۹۰ به نقل از جویکس^۱، ۲۰۰۳). این فضا تهدیدی برای مالکیت فکری و حق نشر است و امکان دسترسی به داده‌ها، روندهای فروش و اطلاعات محرمانه افراد دیگر را که مشمول قانون حق نشر است، می‌دهد. (عاملی، ۱۳۹۰ به نقل از ریس^۲ و وایلز^۳، ۲۰۰۷). لایک و ارگی موضوع آزاردهنده دیگری در این فضا است؛ به معنای آن است که گرفتن لایک برای فرد ارزشی بیش از سایر ارزش‌ها پیدا کند به نحوی که برای به دست آوردن آن از دیگر ارزش‌های خود و هنجارها و ارزش‌های اجتماعی عبور کند و به نوعی دچار از خودبیگانگی گردد (رهبری، ۱۳۹۹).

از طرف دیگر طبق پژوهش‌های انجام‌شده زیر استفاده از فضای مجازی به جای آسیب‌ها مزایای فراوانی دارد. فضای مجازی به افراد این امکان را می‌دهد که با دوستان و خانواده خود در سراسر جهان ارتباط برقرار کنند و ارتباطات اجتماعی را تسهیل می‌سازد (الیسون، استانفیلد و لنپ^۴، ۲۰۰۷). فضای مجازی به کاربران این امکان را می‌دهد که به راحتی به منابع اطلاعاتی دسترسی پیدا کنند و از آن‌ها بهره‌برداری کنند. به عبارتی دسترسی به اطلاعات سریع و ساده‌تر است (هاریگیتای^۵، ۲۰۰۸). با ظهور پلتفرم‌های آموزشی، فضای مجازی به یک ابزار قدرتمند برای یادگیری تبدیل شده است و آموزش آنلاین رواج داشته است (الن و سیمن^۶، ۲۰۱۳). فضای مجازی به کسب‌وکارها این امکان را می‌دهد که به بازارهای جدید دسترسی پیدا کنند و با مشتریان خود ارتباط برقرار کنند و توسعه کسب‌وکار را سبب می‌شود (کاپلان و هینلین^۷، ۲۰۱۰). فضای مجازی به افراد این امکان را می‌دهد که با فرهنگ‌ها و آداب‌ورسوم مختلف آشنا شوند و نوعی تبادل فرهنگی رخ می‌دهد (کمپل و تسوریا^۸، ۲۰۲۱). همچنین کاربران این فضا می‌توانند از طریق گروه‌های آنلاین و روش‌های مختلفی حمایت عاطفی و اجتماعی دریافت کنند (با راک و گروهول^۹، ۲۰۱۱). استفاده از فضای مجازی به افراد کمک می‌کند تا مهارت‌های دیجیتال خود را تقویت کنند که این موضوع توسعه مهارت‌های دیجیتال را در پی خواهد داشت (ون دایک^{۱۰}،

10 . Van dijk
11 . Mohr & Liba
12 . LinkedIn
13 . Ibarra & Hunter
14 . Bennett & Segerberg
15 . Ravizza, Uitvlugt & Fenn
16 . Chaffey

1 . Joyx
2 . Reyes
3 . Wiles
4 . Ellison, Steinfeld & Lampe
5 . Hargittai
6 . Allen & Seaman
7 . Kaplan & Haenlein
8 . Campbell & Tsuria
9 . Barak & Grohol

مرور نظام‌مند و یک تصویر کلی شفاف از تحقیقات انجام‌شده در حوزه استفاده از فضای مجازی در ایران با تأکید بر آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی است و سعی دارد به این سؤال پاسخ دهد که اثر یا رابطه استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی چگونه است.

باتوجه به نوع پژوهش، در این تحقیق تمام پژوهش‌های مرتبط با استفاده از فضای مجازی در فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ بررسی شده‌است. بخشی از پیشینه پژوهش در زیر ارائه می‌گردد. دیومیدوس، چاردالیاس، ماگیتا، کوتونیاس، پولو و مانتاس^۱ (۲۰۱۶)، در پژوهشی با عنوان اثرات اجتماعی و روانی استفاده از اینترنت^۲ نتیجه‌گیری کرده‌اند که توسعه سریع اینترنت تأثیر مخربی در زندگی ما دارد که می‌تواند منجر به پدیده‌های مختلفی مانند قلدری سایبری، پورن سایبری، خودکشی سایبری، اعتیاد به اینترنت، انزوای اجتماعی، نژادپرستی اینترنتی و غیره شود. یافته‌های این مطالعه نشان داد که فضای مجازی دسترسی سریع به اطلاعات را فراهم می‌کند و ارتباط را تسهیل می‌کند. این موضوع می‌تواند در مواردی بسیار خطرناک باشد، به‌خصوص برای کاربران جوان. به همین دلیل، کاربران باید از آن آگاه باشند و با هرگونه اطلاعاتی که از وب‌سایت به‌دست می‌آیند، بااحتیاط مواجه شوند.

کانتی، آل گراس و شاندلر^۳ (۲۰۲۳) در پژوهشی با عنوان حملات سایبری، پریشانی روانی و تشدید نظامی: یک متاآنالیز داخلی نتیجه‌گیری کردند که حملات سایبری می‌تواند باعث ایجاد سطوح بالایی از آسیب روانی شود که حتی با آسیب‌های ناشی از خشونت سیاسی متعارف و تروریسم هم سطح است. این یافته دیدگاه‌هایی را که مبنی بر اینکه حملات سایبری در بهترین حالت یک محرک محض و در بدترین حالت تهدیدی برای امنیت اطلاعات هستند را باطل می‌کند. از این نظر، یافته‌ها نشان می‌دهند که حملات سایبری غیرفیزیکی مخرب حتی می‌تواند عواقبی را ایجاد کند که یک حمله مسلحانه که اجازه استفاده از نیروی مسلح را برای دفاع از خود می‌دهد.

حدادیان (۱۴۰۲) پژوهشی با عنوان آسیب‌های اجتماعی و روان‌شناختی فضای مجازی انجام داده است. در این پژوهش به تأثیر مخرب فضای مجازی بر ابعاد روان‌شناختی از جمله: هویت نامشخص، اضطراب، افسردگی و انزوا، اعتیاد به اینترنت و به‌خصوص اعتیاد به گپ زنی (چت) بررسی شده‌است.

شکیبا، نوروزی و افتخاری (۱۴۰۲) در پژوهش خود با عنوان بررسی عوامل رسانه‌ای مؤثر بر افزایش خیانت اینترنتی دانش‌آموزان به این نتایج دست‌یافته‌اند که رسانه‌ها و شبکه‌های مجازی با گام‌های آرام و آهسته، تدریجاً پابندی کاربران و مخاطبان خویش به ارزش‌ها و هنجارهای پذیرفته‌شده در فرهنگ و در نتیجه امنیت کانون گرم خانواده را متزلزل می‌سازند. همچنین رسانه‌های اجتماعی که جهانی‌سازی را ترویج می‌کنند، بر سبک‌زندگی و الگوی بومی و نگرش و اعتقادات مذهبی خانواده تأثیر منفی دارد و با عادی‌انگاری روابط فرا زناشویی، زمینه‌ساز وقوع خیانت آنلاین در وهله اول و خیانت زناشویی در وهله‌ی نهایی می‌شوند.

عرفان منش (۱۳۹۹) در پژوهش خود که با روش فراتحلیل بود به افزایشی بودن آسیب‌های فضای مجازی که نوعی هشدار فرهنگی-اجتماعی است اشاره نموده‌است.

گراوند و نظری (۱۴۰۱) در پژوهشی با عنوان فراتحلیل پیامدهای آموزشی اعتیاد به اینترنت در ایران به‌طور کلی نشان دادند که اعتیاد به اینترنت اثرات ناگواری بر محیط‌های آموزشی دارد که این موضوع در فراتحلیل اثبات گردید.

ادبی، جایی و جایی (۱۴۰۱) پژوهش خود را با عنوان بررسی آسیب‌های اجتماعی ناشی از فضای مجازی برای دانش‌آموزان انجام داده است. در این پژوهش به جذابیت و تنوع بالا در جستجوهای اینترنتی و عدم امکان تحلیل یافته‌ها، سردرگمی و بحران معرفتی و رنگ‌باختن اخلاق و معنویت در کنار دلبستگی‌های کاذب به‌عنوان آسیب‌های این فضا اشاره شده‌است. همچنین احساس بیگانگی در دانش‌آموزان که در نتیجه اعتیاد به فضای مجازی است، عدم اتکاب‌نفس، انزوای اجتماعی، نقص در روابط اجتماعی، احساس تنهایی، کاهش ارتباطات خانوادگی، احساس ناامنی و ترس، تضعیف کارکردی فعالیت‌های روزانه و درون‌گرایی از آسیب‌های این فضا نوشته شده‌است.

باهورزهی، حسینی و تفضلی (۱۴۰۱) پژوهشی با عنوان بررسی رابطه بین میزان استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری در بین دانش‌آموزان مقطع ابتدایی در دوران پسا کرونا انجام داده‌اند. نتایج نشان داد که وضعیت میزان استفاده از فضای مجازی در سطح نسبتاً مطلوب است. بین میزان استفاده از فضای مجازی با آسیب اجتماعی رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین نشان می‌دهد که بین میزان استفاده از فضای مجازی با مشکلات رفتاری رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. شیخ انصاری (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان جامعه ایرانی و فضای مجازی، تحلیل ثانویه تحقیقات علوم اجتماعی در حوزه

2 . Social and Psychological Effects of the Internet Use
3 . Shandler, L Gross, Canetti

1 . Marianna Diomidous, Kostis Chardalias Adrianna Magita,
Panagiotis Koutonias, Paraskevi Panagiotopoulou, John Mantas

فرج دنیوی (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان پیش بینی مشکلات رفتاری کودکان بر اساس استفاده آسیب زای مادران از شبکه‌های اجتماعی مجازی نتیجه گیری کرد که بین استفاده‌ی آسیب‌زا از اینترنت توسط مادران و مشکلات رفتاری کودکان رابطه مثبت معناداری وجود دارد.

حسین پور (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان آسیب‌های اجتماعی و فضای مجازی به این نتیجه رسیده است که بهره‌گیری افراطی از فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های متعددی در حوزه‌های مختلف از جمله حوزه خانوادگی شامل تزلزل بنیان خانواده، کاهش اعتماد به آرا و اندیشه‌های والدین، بالا رفتن سن ازدواج و افزایش طلاق و همچنین سبب بروز آسیب‌های اجتماعی در بعد سلامت روان از جمله بروز انزوای اجتماعی، افسردگی، اضطراب و استرس و همچنین اعتیاد به اینترنت گردد.

فتحی، اسعدیان، کولیوند و همکاران (۱۴۰۰) در پژوهش خود با عنوان رابطه‌ی سبک استفاده از فضای مجازی با تعارضات زناشویی، طلاق عاطفی و تعهد زناشویی زنان متأهل دانشگاه آزاد تبریز، به این نتایج دست‌یافته‌اند که بین استفاده علمی از فضای مجازی، مهارت خانوادگی و کسب‌وکار با تعارضات زناشویی رابطه منفی وجود دارد. علاوه بر این، بین استفاده علمی از فضای مجازی، مهارت خانوادگی و کسب‌وکار با طلاق عاطفی رابطه منفی برقرار است، از طرفی بین ارتباط آسان و تفریح و سرگرمی با طلاق عاطفی رابطه مثبت مشاهده می‌شود. همچنین، بین استفاده علمی از فضای مجازی و کسب‌وکار با تعهد زناشویی رابطه مثبت، اما بین ارتباط آسان و تفریح و سرگرمی با تعهد زناشویی رابطه منفی موجود است.

آگنج، هنرپروران و نوابی نژاد (۱۳۹۹) در پژوهشی با عنوان شناسایی پیامدهای محیط مجازی بر سبک‌زندگی زوج‌ها، یک پژوهش کیفی پدیدارشناسی بر روی ۱۱ زوج در شهر شیراز انجام دادند. نتایج نشان داد آسیب‌های برآمده از فضای مجازی در روابط زوجین دارای دو کد اصلی الگوهای ناکارآمد بین‌فردی و الگوهای ناکارآمد درون‌فردی بود. کد اصلی الگوهای ناکارآمد بین‌فردی شامل زیر مضمون‌های مشکلات زناشویی، روابط فرا زناشویی، کاهش صمیمیت، مشکلات ارتباطی و ناتوانی در مدیریت حل تعارض است و کد اصلی الگوهای ناکارآمد درون‌فردی نیز شامل زیر مضمون‌های اعتیاد اینترنتی، ناتوانی در کنترل هیجانات، سبک‌زندگی و متزلزل شدن ارزش‌ها است. نتیجه‌گیری کلی در این پژوهش نشان داد، استفاده بیش از حد از فضای مجازی هر یک از زوجین می‌تواند بر سبک‌زندگی زناشویی، مشکلات جنسی، روابط فرا زناشویی، کاهش صمیمیت، مشکلات ارتباطی و کاهش مدیریت حل تعارض بینجامد.

فضای مجازی، با روش تحلیل ثانویه و با مطالعه روی ۷۳۲ مقاله منتشر شده علوم اجتماعی بازه زمانی ۱۳۸۱ تا ۱۴۰۰ است. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که فناوری‌های وب ۲ هویت دینی و ملی، و ارزش‌های خانوادگی کاربران ایرانی را تضعیف می‌کنند. همچنین این فناوری‌ها روابط اجتماعی، سرمایه اجتماعی و مشارکت سیاسی کاربران ایرانی را افزایش می‌دهند. از طرف دیگر «مسائل و پدیده‌های نوظهور اجتماعی» مانند اعتیاد اینترنتی، جرائم اینترنتی، سوگواری مجازی، زیارت مجازی و... در فضای مجازی پدید آمده است.

جوانمرد و هموله (۱۴۰۱) پژوهشی با عنوان واکاوی آسیب‌شناسی روانی و اجتماعی فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی در دانش‌آموزان انجام داده‌اند. نتایج یافته‌های پژوهش نشان داده است که فضای مجازی باعث ایجاد اختلال در یادگیری دانش‌آموزان شده‌است که به مطالعه سرسری و کاهش سرانه کتاب انجامیده و تقریباً باعث شده که دقت در حوزه‌های مختلف را کاهش دهد. سبب بروز پیامدهای اخلاقی و اعتقادی شود و فضای هرزه‌نگاری ایجاد نماید. نتایج پژوهش نشان داده است که استمرار و عدم کنترل والدین باعث تشدید جدی آسیب‌های آن در دانش‌آموزان خواهد شد و آسیب‌های جدی روحی و روانی را در بین فرزندان خود شاهد خواهند بود.

فجر و فجر (۱۴۰۱) در پژوهش خود با عنوان آسیب‌های اجتماعی در فضای مجازی به این نتایج دست یافته است که تعامل بین افراد با پیشرفت تکنولوژی به‌طور قابل توجهی تغییر کرده است. از این رو اینترنت را از ابزاری برای انتقال اطلاعات به ابزاری برای تعامل اجتماعی تبدیل کرده‌اند. رسانه‌های اجتماعی و بازی‌های مجازی به‌عنوان دنیای فانتزی توسط بسیاری از افراد استفاده می‌شود. در حال حاضر این فضا، ابزاری مناسب برای توسعه افکار و اندیشه بشری محسوب می‌شود به شرطی که افراد اطلاعات و آگاهی کافی این فضا را داشته‌باشند. ارتباطات سالم در فضای مجازی و لزوم هوشیاری جوانان و خانواده‌ها نسبت به تهدیدات فضای سایبری در درجه‌ی نخست اولویت قرار دارد.

درگاهی قلیچی و عطا دخت (۱۴۰۰) پژوهشی را با عنوان بررسی آسیب‌های فضای مجازی بر سلامت روانی انجام داده‌اند. طبق یافته‌های این پژوهش، فضای مجازی و اینترنت می‌تواند باعث بروز پرخاشگری، انزوای اجتماعی شود و همچنین استفاده مفرط از اینترنت دارای عواقب روانشناختی منفی همچون افسردگی، عزت نفس پایین و اضطراب می‌گردد. این موضوع باعث کاهش تعاملات افراد با یکدیگر شده و احساس مسئولیت و دلبستگی بین اعضای یک خانواده را کم‌رنگ می‌کند و در نتیجه استفاده از اینترنت موجب کاهش ارتباط فرد با خانواده و افزایش احساس تنهایی و افسردگی می‌شود.

زهرايي کاخکی و رضایی شریف (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان بررسی ابعاد روان‌شناختی و اثرات آسیب‌های نوپدید (فضای مجازی، شبکه‌های اجتماعی مجازی، اینترنت و ماهواره و تلفن همراه) انجام دادند که نتایج نشان می‌دهد همبستگی منفی بین آسیب‌های نوپدید اینترنت و شبکه‌های اجتماعی مجازی و غیره با روابط زناشویی، کیفیت زندگی، سبک زندگی، طلاق زوجین و هویت و فرهنگ‌پذیری غربی، حجاب، کاهش مشارکت سیاسی، تقویت خودشیفتگی و مشکلات ارتباطی و کاهش احساس‌های مثبت زوجین نسبت به یکدیگر و تعارضات زناشویی وجود دارد.

حمیدانی و احمدنژاد کنگی (۱۳۹۸) پژوهشی با عنوان بررسی تأثیر آسیب‌های فضای مجازی بر سلامت روانی دانش‌آموزان انجام داده‌اند. به دلیل نوپدید بودن فضای مجازی بسیاری از والدین فرصت کافی برای شناخت دقیق این فضا و کاربردهایش را به دست نیاورده‌اند و در مقابل استفاده روزمره نوجوانان، جوانان و حتی کودکان از این فضا باعث شده‌است که یک فضای محرمانه و خصوصی در داخل خانه برای فرزندان ایجاد شود و آنها بعضاً به دلیل ویژگی‌های سنی و شخصیتی و کنجکاوی‌های خود متأثر از فضاهای ناسالم موجود در اینترنت گردند.

غفوری و صالحی (۱۳۹۹) در پژوهش خود با عنوان تجربه‌ی زیسته‌ی بزرگسالان از فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی، به این نتیجه دست یافته‌اند که به رغم وجود فرصت‌های بی‌شمار فضای مجازی، به دلیل فقدان آموزش مناسب و کافی، تهدیدهای برآمده از فضای مجازی روز به روز بیشتر نمایان و اثرگذار می‌شود و ضرورت آموزش فراگیر سواد رسانه‌ای و مدیریت این فضا بیش از پیش احساس می‌شود.

جعفری ندرآبادی (۱۳۹۷) پژوهشی با عنوان بررسی رابطه بین میزان وابستگی به فضای مجازی با کارکرد خانواده و عملکرد تحصیلی در دانش‌آموزان انجام داده است. نتایج پژوهش نشان داد؛ بین میزان وابستگی به فضای مجازی با کارکرد خانواده، همچنین بین میزان وابستگی به فضای مجازی و عملکرد تحصیلی در دانش‌آموزان رابطه معکوس و معنادار وجود دارد. بررسی شاخص‌های کارکرد خانواده نیز نشان داد میان وابستگی به فضای مجازی با شاخص‌های حل مسئله، نقش‌ها، آمیزش عاطفی، ارتباط، کنترل، رابطه معکوس و معنادار است.

عین بیگی، مشهدی و صالح (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان آسیب‌های اجتماعی نوپدید استفاده از فضای مجازی و اینترنت در خانواده انجام دادند. بر اساس این تحقیق پیدایش و گسترش اینترنت روابط را متحول کرده و در کنار اینکه آثار مثبت بسیاری در فضای مجازی نظیر به روز کردن اطلاعات و دسترسی به فناوری و مطالب علمی را موجب شده‌است آسیب‌های متعددی در حوزه خانواده از قبیل عشق مجازی، سوءاستفاده‌های متنوع و

متعدد، سرقت اطلاعات و اخاذی اینترنتی، سستی بنیان خانواده، فقر عاطفی و تسهیل را گسترش بی‌بندوباری را موجب شده‌است. صابری تیلکی (۱۳۹۶) پژوهشی با عنوان بررسی روان‌شناختی فضای مجازی (سایبری) و آسیب‌های ناشی از آن انجام داده است. نتایج نشان داده است که علاوه بر تأثیرات مثبتی که فضای مجازی دارد، استفاده نابهنجار و نادرست از آن موجب بروز یک سری انحرافات می‌شود که در درجه اول اعتیاد اینترنتی را به همراه دارد که این امر از نظر روان‌شناسی سبب ایجاد اختلال‌هایی در اخلاق و شخصیت هویتی فرد می‌شوند. در این پژوهش آسیب‌های اجتماعی کاربرد فضای مجازی شامل: ۱. نارضایتی خانوادگی ۲. انزوای اجتماعی ۳. آسیب‌های فرهنگی شامل: تغییر ارزش، گسترش فرهنگ غرب، سردرگمی و به خطر افتادن حقوق مادی و معنوی مؤلفین، شکاف نسل، گسترش محصولات فرهنگی فرهنگ غربی است. همچنین آسیب‌های روان‌شناختی شامل: ۱. وسواس فکری و عملی ۲. افسردگی و انزوا ۳. بحران هویت و اختلال در شکل‌گیری شخصیت ۴. انحرافات اخلاقی جنسی ۵. آزارگری ۶. اعتیاد به اینترنت است.

درتاج، رجبیان، فتح‌اللهی و همکاران (۱۳۹۶) پژوهش خود را با عنوان رابطه میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با احساس تنهایی و خیانت زناشویی در دانشجویان را با روش توصیفی - همبستگی انجام داده‌اند. نتایج نشان داد میان میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با احساس تنهایی در دانشجویان و همچنین بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با احساس تنهایی اجتماعی و عاطفی در دانشجویان رابطه معنی‌داری وجود ندارد. بین میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی با خیانت زناشویی در دانشجویان رابطه معنی‌داری وجود دارد.

نعمی (۱۳۹۵) پژوهشی با عنوان پیش بینی افت تحصیلی بر اساس میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی مجازی و احساس ارزش شخصی در میان دانش‌آموزان دختر متوسطه دوره اول شهرستان گرگان انجام داده است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی با احساس ارزش شخصی رابطه‌ی منفی وجود دارد. بین استفاده از شبکه‌های اجتماعی و افت تحصیلی رابطه منفی برقرار است. همچنین متغیر میزان استفاده از شبکه اجتماعی و احساس ارزش شخصی قادر به پیش بینی افت تحصیلی در دانش‌آموزان بود.

روش

پژوهش حاضر از نظر هدف بنیادی و از لحاظ ماهیت جزو تحقیقات توصیفی است. با توجه به اهداف پژوهش از روش فراتحلیل کمی نوع اثرات تصادفی استفاده شد. جامعه آماری در

۴. تمامی داده‌های آماری لازم برای اجرای فراتحلیل ارائه شده باشد.

۵. پژوهش موردنظر دارای داده و گزارش همبستگی باشد. معیارهای خروجی، پژوهش‌هایی بوده‌اند که شروط روش‌شناسی را دارا نبوده و به‌حالت موردی، مروری یا توصیفی انجام شده‌اند.

برای مرور نظام‌مند تجزیه و تحلیل داده‌های به‌دست‌آمده در این مطالعه، از نرم‌افزار CMA3^۲ استفاده شد. در جهت بررسی هر چه دقیق و جامع‌تر موضوع ابتدا به‌صورت جامع آسیب‌های اجتماعی و روان‌شناختی به‌صورت تجمیع بررسی و اندازه اثر آن و ارتباط آن با استفاده از فضای مجازی تحلیل شد و سپس هر یک از آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی به‌صورت مجزا نیز بررسی گردید.

برای گردآوری داده‌ها از فرم کدگذاری چک‌لیست فراتحلیل استفاده شد. به‌جهت ارتباط هر چه بیشتر داده‌ها با موضوع پژوهش از چک‌لیست محقق ساخته استفاده گردید. این فرم برای دستیابی به اطلاعاتی خاص مانند نام پژوهشگر، عنوان پژوهش، آزمون آماری مورداستفاده و داده‌های آماری کسب شده و همانند آن است. از این چک‌لیست جهت‌گزینش مقالات پژوهش که ملاک‌های ورود و استخراج اطلاعات لازم جهت انجام فراتحلیل از محتوای آن‌ها استفاده شد و این لیست بررسی شامل ملاک‌های زیر بود:

- عنوان پژوهش و منبع
- مشخصات مجریان
- سال و محل اجرا
- حجم نمونه
- روش اجرا
- سن آزمودنی‌ها
- جنسیت آزمودنی‌ها
- ابزار سنجش
- روش تحلیل داده‌ها
- سطح معناداری آزمون‌ها به‌کارگرفته‌شده
- نوع آماره استفاده شده و میزان آماره به‌دست‌آمده

این مطالعه پژوهش‌های انجام‌شده مرتبط با استفاده از فضای مجازی در ایران در فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ با تأکید بر آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی است که در مجلات و فصلنامه‌های علمی پژوهشی در حوزه روان‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی، پایگاه‌های معتبر از جمله پایگاه مرکز اطلاعات علمی جهاد دانشگاهی، مرکز اسناد رسمی ایران (ایرانداک)، نور مگز، مگ ایران، پرتال جامع علوم انسانی موجود هستند. به‌دلیل تغییر و تحولات سریع در حوزه فناوری مخصوصاً در حوزه فضای مجازی و استفاده از آن در دهه‌های اخیر، پژوهش‌های در فاصله سال‌های ۱۳۸۸ تا ۱۴۰۲ انتخاب شدند. علت دیگر انتخاب این محدوده زمانی برای پژوهش، تحولات اساسی در استفاده از این فضا و تأثیر این فضا بر اکثریت افراد جامع در سطحی گسترده رخ داده که تا قبل از آن این تأثیر و گستردگی زیاد وجود نداشت. شایان‌ذکر است به‌لحاظ تفاوت‌های فرهنگی و مکانی در جهان، در خصوص داده‌های تحقیق فقط منابع فارسی و پژوهش‌هایی که در ایران انجام شده‌اند مورد بررسی قرار گرفتند. برای نمونه گیری از روش نمونه‌گیری هدفمند^۱ استفاده شد. برای انجام این مطالعه و برگزیدن نمونه مطالعه، جستجویی با کلیدواژه‌های مرتبط شامل فضای مجازی، آسیب‌های فضای مجازی، آسیب‌های اجتماعی فضای مجازی، فضای مجازی، فضای مجازی و آسیب، آسیب‌شناسی فضای مجازی، آسیب‌های شبکه‌های اجتماعی محیط وب و پایگاه‌های معتبر مقالات ایران صورت پذیرفت. پس از جستجوی اولیه فراگیر با کلیدواژه‌های مرتبط با موضوع پژوهش، تعداد ۱۱۰ مقاله و پژوهش مرتبط با موضوع تشخیص داده شد و انتخاب گردید و محتوای آنها مورد بررسی قرار گرفت. در نهایت بر اساس معیارهای درون گنجی تعداد ۲۰ منبع برای فراتحلیل استفاده شد. سایر پژوهش‌ها کنار گذاشته شد. این ملاک‌ها برای فراتحلیل پژوهش عبارت بود از:

۱. شرط‌های ضروری از جنبه روش‌شناسی را دارا باشد (شروطی مانند: فرضیه‌سازی، روش تحقیق، حجم و روش نمونه‌گیری، ابزار اندازه‌گیری، روایی و پایایی ابزار اندازه‌گیری، فرض‌های آماری، روش تحلیل آماری و صحیح بودن محاسبات آماری).
۲. موضوع پژوهش استفاده از فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی ناشی از آن باشد.
۳. بررسی به‌صورت پژوهشی گروهی باشد و موردی یا انفرادی نباشد.

1 . Purposeful sampling

2 . Comprehensive Meta-analysis (CMA)

جدول ۱. اطلاعات فراتحلیل پژوهش‌های مرتبط با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی

ردیف	نوع رابطه مورد بررسی	محقق اول	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	Z-value	p-value
۱	استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری	باهورزهی	۰/۴۶۱	۰/۳۰۹	۰/۵۹۰	۵/۴۶۲	۰/۰۰۱
۲	خود تنظیمی عاطفی دانش آموزان با اعتیاد به فضای مجازی و گرایش به رفتار پرخطر	قدم پور	۰/۳۸۶	۰/۲۴۱	۰/۵۱۴	۴/۹۳۶	۰/۰۰۱
۳	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و خیانت زناشویی	درتاج	۰/۴۱۰	۰/۲۳۲	۰/۵۶۱	۴/۲۹۰	۰/۰۰۱
۴	شیوه زندگی متأثر از فضای مجازی و کاهش سلامت روان	نظری	۰/۱۵۵	۰/۰۵۳	۰/۲۵۴	۲/۹۵۷	۰/۰۰۳
۵	وابستگی به تلفن همراه در دانش آموزان و پرخاشگری	خزاعی	۰/۳۰۰	۰/۲۲۸	۰/۳۶۹	۷/۷۹۴	۰/۰۰۱
۶	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و کاهش احساس ارزش شخصی و افت عملکرد تحصیلی	نعیمی	۰/۱۹۹	۰/۰۸۶	۰/۳۰۷	۳/۴۳۵	۰/۰۰۱
۷	استفاده اجتماعی از اینترنت با انزوای اجتماعی	ربیعی	۰/۲۳۷	۰/۱۰۸	۰/۳۵۸	۳/۵۵۹	۰/۰۰۱
۸	استفاده از شبکه‌های اجتماعی و دنیای مجازی با کاهش رضایت زناشویی و افزایش طلاق	معلومی	۰/۴۹۸	۰/۳۳۴	۰/۶۳۳	۵/۳۸۴	۰/۰۰۱
۹	سبک استفاده از فضای مجازی با تعارضات زناشویی، طلاق عاطفی و تعهد زناشویی	فتحی	۰/۱۷۴	۰/۰۷۵	۰/۲۷۰	۳/۴۱۳	۰/۰۰۱
۱۰	اعتیاد به اینترنت با ضعف کارکرد خانواده و افت عملکرد تحصیلی	جعفری	۲۸۵	۰/۱۶۴	۰/۳۹۷	۴/۵۱۲	۰/۰۰۱
۱۱	میزان استفاده از فضای مجازی با اعتیاد اینترنتی، نقض حریم خصوصی خود و دیگران، چت جنسی و پورنوگرافی و رفتار پرخطر	هاشمی	۰/۲۶۰	۰/۱۶۶	۰/۳۴۹	۵/۳۰۲	۰/۰۰۱
۱۲	میزان استفاده از فضای مجازی و بالارفتن بی اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت	نامی	۰/۶۱۷	۰/۵۴۲	۰/۶۸۳	۱۲/۴۱۱	۰/۰۰۱
۱۳	سبک زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی	مظفری نیا	۰/۱۶۲	۰/۰۶۱	۰/۰۶۰	۳/۰۹۲	۰/۰۰۲
۱۴	تراز استفاده از فضای مجازی و رضایت زناشویی با رابطه فرا زناشویی	کمال جو	۰/۵۶۰	۰/۴۶۸	۰/۶۴۰	۹/۹۴۶	۰/۰۰۱
۱۵	کاهش کیفیت و افزایش کمیت استفاده از فضای مجازی با کاهش ارتباط شفاهی و ضعف ادبیات ارتباطی با همسران و فرزندان و والدین	عطایی	۰/۳۴۹	۰/۲۵۸	۰/۴۳۴	۷/۱۱۱	۰/۰۰۱
۱۶	میزان استفاده از فضا مجازی و مشکلات هویت ملی دانشجویان	حاجیانی	۰/۱۸۳	۰/۰۷۵	۰/۲۸۷	۳/۲۹۵	۰/۰۰۱
۱۷	میزان استفاده از فضاهای مجازی با پیدایش افکار عمومی جامعه	قاسم‌زاده	۰/۵۳۰	۰/۴۴۳	۰/۶۰۷	۱۰/۱۷۰	۰/۰۰۱
۱۸	میزان استفاده از امکانات و خدمات فیس‌بوک با کاهش میزان سرمایه اجتماعی	امیدوار	۰/۲۸۵	۰/۱۹۰	۰/۳۷۴	۵/۷۲۱	۰/۰۰
۱۹	میزان تعامل در فضای مجازی با افزایش مدگرایی	فرخ نیا	۰/۲۱۲	۰/۱۱۴	۰/۳۰۶	۴/۱۸۵	۰/۰۰۱
۲۰	اینترنت و وکالت و سازماندهی رابطه	ساروخانی	۰/۳۳۳	۰/۲۳۱	۰/۴۲۸	۶/۱۱۵	۰/۰۰۱
۲۱	RANDOM	----	۰/۳۲۰	۰/۲۳۸	۰/۳۹۶	۷/۳۶۳	۰/۰۰۱

یافته‌ها

پس از وارد کردن اطلاعات چک‌لیست در نرم‌افزار CMA3، ابتدا اندازه اثر برای تمامی مطالعات به صورت تفکیک شده و کلی به دست آمد. با توجه به اینکه p-value کلی در مجموع نتایج مطالعات صفر است؛ پس فرض H_0 رد می‌شود و از مدل اثرات تصادفی (RANDOM) برای تخمین استفاده شد و تا انتهای تحلیل خود اثرات تصادفی را مدنظر قرار دادیم؛ زیرا که مطالعات ناهمگن بوده و اندازه اثرهای ما متفاوت بود.

طبق جدول شماره ۱، ارتباط میان فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و

بالاترین میزان اندازه اثر مربوط به مطالعه نامی در رابطه با موضوع میزان استفاده از فضای مجازی و بالارفتن بی اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه نظری با موضوع شیوه زندگی متأثر از فضای مجازی و کاهش سلامت روان است.

جدول ۲. اطلاعات فراتحلیل پژوهش‌های مرتبط با آسیب‌های روان‌شناختی

ردیف	نوع رابطه مورد بررسی	محقق اول	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۱	استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی و مشکلات رفتاری	باهورزی	۰/۴۶۱	۰/۳۰۹	۰/۵۹۰	۵/۴۶۲	۰/۰۰۱
۲	خود تنظیمی عاطفی دانش آموزان با اعتیاد به فضای مجازی و گرایش به رفتار پرخطر	قدم پور	۰/۳۸۶	۰/۲۴۱	۰/۵۱۴	۴/۹۳۶	۰/۰۰۱
۳	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و خیانت زناشویی	درتاج	۰/۴۱۰	۰/۲۳۲	۰/۵۶۱	۴/۲۹۰	۰/۰۰۱
۴	شیوه زندگی متأثر از فضای مجازی و کاهش سلامت روان	نظری	۰/۱۵۵	۰/۰۵۳	۰/۲۵۴	۲/۹۵۷	۰/۰۰۱
۵	وابستگی به تلفن همراه در دانش آموزان و پرخاشگری	خزاعی	۰/۳۰۰	۰/۲۲۸	۰/۳۶۹	۷/۷۹۴	۰/۰۰۱
۶	میزان استفاده از شبکه‌های اجتماعی و کاهش احساس ارزش شخصی و افت عملکرد تحصیلی	نعمی	۰/۱۹۹	۰/۰۸۶	۰/۳۰۷	۳/۴۳۵	۰/۰۰۱
۷	استفاده اجتماعی از اینترنت با انزوای اجتماعی	ربیعی	۰/۲۳۷	۰/۱۰۸	۰/۳۵۸	۳/۵۵۹	۰/۰۰۱
۸	استفاده از شبکه‌های اجتماعی و دنیای مجازی با کاهش رضایت زناشویی و افزایش طلاق	معلومی	۰/۴۹۸	۰/۳۳۴	۰/۶۳۳	۵/۳۸۴	۰/۰۰۱
۹	RANDOM						
		----	۰/۳۱۸	۰/۲۳۵	۰/۳۹۶	۷/۱۹۲	۰/۰۰۱

میزان ارتباط استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی به‌دست آید.

مطابق جدول شماره ۲، ارتباط میان فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و بالاترین میزان اندازه اثر مربوط به مطالعه معلومی بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه نظری است. اندازه اثر کلی مطالعات آسیب‌های روان‌شناختی ۰/۳۱۸ است که مطابق با معیار کوهن اندازه اثر متوسطی محسوب می‌شود و ارتباط میان استفاده از فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی تأیید می‌شود.

همچنین اندازه اثر مطالعات در حال کلی و تجمیعی که در جدول بالا آورده شده‌است، به‌صورت مشترک برای آسیب‌های اجتماعی و روان‌شناختی عدد ۰/۳۲۰ را نشان می‌دهد که اندازه اثر متوسطی محسوب می‌شود و بنابراین در حالت تجمیعی (آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی)، رابطه میان استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی تأیید می‌شود و مطابق با مقیاس تحلیل کوهن این میزان در حد متوسطی است. در ادامه مطالعه، آسیب‌های روان‌شناختی و آسیب‌های اجتماعی هر کدام به‌صورت تفکیک شده مطالعه خواهد شد تا به‌صورت جداگانه نیز

جدول ۳. اطلاعات فراتحلیل مطالعات مرتبط با آسیب‌های اجتماعی

ردیف	نوع رابطه مورد بررسی	محقق اول	اندازه اثر	حد پایین	حد بالا	z-value	p-value
۱	سبک استفاده از فضای مجازی با تعارضات زناشویی، طلاق عاطفی و تعهد زناشویی	فتحی	۰/۱۷۴	۰/۰۷۵	۰/۲۷۰	۳/۴۱۳	۰/۰۰۱
۲	اعتیاد به اینترنت با ضعف کارکرد خانواده و افت عملکرد تحصیلی	جعفری	۰/۲۸۵	۰/۱۶۴	۰/۳۹۷	۴/۵۱۲	۰/۰۰۱
۳	میزان استفاده از فضای مجازی با اعتیاد اینترنتی، نقض حریم خصوصی خود و دیگران، چت جنسی و پورنوگرافی و رفتار پرخطر	هاشمی	۰/۲۶۰	۰/۱۶۶	۰/۳۴۹	۵/۳۰۲	۰/۰۰۱
۴	میزان استفاده از فضای مجازی و بالا رفتن بی‌اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت	نامی	۰/۶۱۷	۰/۵۴۲	۰/۶۸۳	۱۲/۴۱۱	۰/۰۰۱
۵	سبک‌زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی	مظفری نیا	۰/۱۶۲	۰/۰۲۶۱	۰/۰۶۰	۳/۰۹۲	۰/۰۰۲
۶	تراز استفاده از فضای مجازی و رضایت زناشویی با رابطه فرا زناشویی	کمال‌جو	۰/۵۶۰	۰/۴۶۸	۰/۶۴۰	۹/۹۴۶	۰/۰۰۱
۷	کاهش کیفیت و افزایش کمیت استفاده از فضای مجازی با کاهش ارتباط شفاهی و ضعف ادبیات ارتباطی با همسران و فرزندان و والدین	عطایی	۰/۳۴۹	۰/۲۵۸	۰/۴۳۴	۷/۱۱۱	۰/۰۰۱
۸	میزان استفاده از فضا مجازی و مشکلات هویت ملی دانشجویان	حاجیانی	۰/۱۸۳	۰/۰۷۵	۰/۲۸۷	۳/۲۹۵	۰/۰۰۱
۹	میزان استفاده از فضاهای مجازی با پیدایش افکار عمومی جامعه	قاسم‌زاده	۰/۵۳۰	۰/۴۴۳	۰/۶۰۷	۱۰/۱۷۰	۰/۰۰۱
۱۰	میزان استفاده از امکانات و خدمات فیس‌بوک با کاهش میزان سرمایه اجتماعی	امیدوار	۰/۲۸۵	۰/۱۹۰	۰/۳۷۴	۵/۷۲۱	۰/۰۰۱
۱۱	میزان تعامل در فضای مجازی با افزایش مدگرایی	فرخ نیا	۰/۲۱۲	۰/۱۱۴	۰/۳۰۶	۴/۱۸۵	۰/۰۰۱
۱۲	اینترنت و وکالت و سازماندهی رابطه	ساروخانی	۰/۳۳۳	۰/۲۳۱	۰/۴۲۸	۶/۱۱۵	۰/۰۰۱
۱۳	RANDOM						
		----	۰/۳۱۴	۰/۱۹۱	۰/۴۲۸	۳/۸۴۴	۰/۰۰۱

از این آزمون معمولاً برای ارزیابی ناهمگونی استفاده می‌شود. یک نمودار جنگل 'نمایشی گرافیکی است که برای نشان‌دادن بزرگی نسبی تأثیرات رفتار بر مطالعات علمی کمی چندگانه است و به سؤالات یکسانی پاسخ می‌دهد.

نتایج نمودار جنگل در حالت تجمیع مطالعاتی: با در نظر گرفتن این شرایط که تمامی روابط موجود در مطالعات وارد شده به فراتحلیل در هیچ‌کدام از موارد در نمودار جنگل با خط صفر برخوردی نداشته‌است، بنابراین مطالعات ما معنی‌دار است که در انتهای بررسی صورت‌گرفته در نرم‌افزار CMA3 که در حالت اندازه اثر تصادفی قرار گرفته شده‌است، نتیجه کلی مطالعات نیز هیچ برخوردی با خط صفر نداشته‌است.

طبق نتایج جدول ۳، نیز ارتباط میان فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و بالاترین میزان اندازه اثر مربوط به مطالعه نامی در رابطه با موضوع میزان استفاده از فضای مجازی و بالارفتن بی‌اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه مظفری نیا با موضوع سبک‌زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی است. اندازه اثر کلی مطالعات آسیب‌های اجتماعی ۰/۳۱۴ است که مطابق با معیار کوهن اندازه اثر متوسطی محسوب می‌شود و ارتباط میان استفاده از فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی تأیید می‌شود.

نتایج نمودار جنگل

Study name	Statistics for each study					Correlation and 95% CI				
	Correlation	Lower limit	Upper limit	ZValue	p-Value	-1.00	-0.50	0.00	0.50	1.0
bahvarzahi	0.461	0.309	0.590	5.462	0.000				+	
gadampoor	0.386	0.241	0.514	4.936	0.000				++	
dortaj	0.410	0.232	0.561	4.290	0.000				++	
nazari	0.155	0.053	0.254	2.957	0.003				+	
khazaei	0.300	0.228	0.369	7.794	0.000				++	
naeimi	0.199	0.086	0.307	3.435	0.001				+	
rabiei	0.237	0.108	0.358	3.559	0.000				++	
maloomi	0.498	0.334	0.633	5.384	0.000				++	
fathi	0.174	0.075	0.270	3.413	0.001				+	
jafari	0.285	0.164	0.397	4.512	0.000				++	
hashemi	0.260	0.166	0.349	5.302	0.000				++	
nami	0.617	0.542	0.683	12.411	0.000				++	
mozaferainiya	-0.162	-0.261	-0.060	-3.092	0.002			+		
kamalipo	0.560	0.468	0.640	9.946	0.000				++	
afayi	0.349	0.258	0.434	7.111	0.000				++	
hajjani	0.183	0.075	0.287	3.295	0.001				+	
garenczade	0.530	0.443	0.607	10.170	0.000				++	
omidvar	0.285	0.190	0.374	5.721	0.000				++	
farokhnjya	0.212	0.114	0.306	4.185	0.000				++	
sarookhani	0.333	0.231	0.428	6.115	0.000				++	
	0.320	0.238	0.396	7.363	0.000				++	

شکل ۱. نتایج نمودار جنگل در حالت تجمعی و تحلیل اولیه داده

فراتحلیل همانند سایر روش‌های پژوهشی تنها در صورتی خوب است که داده‌های به‌کاررفته در آن خوب باشد (هومن، ۱۳۹۸). جهت بررسی موضوع تورش از نمودار کیفی و روش رگرسیون I²، روش همبستگی رتبه‌ای I² و I² و I² ایمن از خط استفاده شده‌است.

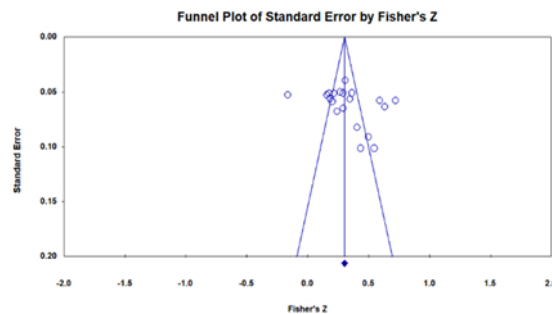
نمودار کیفی

ساده‌ترین و مرسوم‌ترین روش شناسایی تورش انتشار، نمودار کیفی 'است. نمودار کیفی نمودار پراکندگی است که اندازه اثرات بر روی محور افقی و حجم نمونه، واریانس یا وزن هر مطالعه بر روی محور عمودی است. در فراتحلیل‌های بدون تورش انتشار، نمودار کیفی شبیه کیفی است که در سربزرگ آن اندازه اثر مطالعاتی با حجم نمونه کم و واریانس بالا قرار دارند. همچنین در سر کوچک این کیف، اندازه اثر مطالعاتی با حجم نمونه بزرگ

بررسی خطای انتشار (تورش)

هر یک از مطالعات مورد بررسی در فراتحلیل اعم از کمی یا کیفی، از راه‌های متفاوتی می‌تواند به نتیجه‌گیری‌های خطا یا تورش‌دار منجر شود. این خطا شامل اثرات مربوط به انتشار نتایج مثبت و عدم انتشار نتایج منفی، وزن دادن نتایج همه مطالعات مربوط به بررسی یک پرسش پژوهشی واحد به‌طور یکسان درحالی‌که ممکن است میان آن‌ها از نظر کیفی تفاوت فاحش وجود داشته‌باشد، آزمون‌های چندگانه یک فرضیه از یک مطالعه واحد، عدم اطمینان نسبت به ضریب توافقی یا ضریب اعتبار میان رتبه دهندگان در کدگذاری ویژگی‌های مطالعه است. برای حل این مشکل راه‌حل‌های متعددی ارائه داده‌اند و همچنین برنامه‌های کامپیوتری نیز پیشنهاد شده‌است؛ اما موضوع این است بعضی مشکلات اساسی همچنان باقی است. با این وجود

یک از دایره‌ها بیانگر یک تحقیق و مطالعه منفرد و اندازه اثر آن است؛ به علت اینکه اکثر مطالعات در بالای قیف و مرکز قرار گرفته است، نشانگر این موضوع است که از مطالعات با حجم نمونه‌های بالا در اکثر مطالعات استفاده شده و خطای مطالعات کمتر است. مطالعاتی با نمونه کوچک در این فراتحلیل وجود ندارد که به نوعی شاید جای خالی این گروه از مطالعات در این فراتحلیل احساس شود. باتوجه به اینکه پراکندگی داده‌ها در دو طرف قیف تقریباً متقارن است؛ بنابراین مطالعه ما دچار تورش و اریب نیست و اعتبار نسبی دارد.

شکل ۲. نمودار قیفی اندازه اثر با خطای استاندارد در حالت تجمیع مطالعات

و واریانس کوچک‌تر قرار می‌گیرد. در وسط این قیف هم مطالعاتی با اندازه اثرات متوسط قرار دارد. تقارن سمت چپ و راست نمودار قیفی نشان‌دهنده عدم وجود تورش انتشار است. عدم تقارن نمودار قیفی بیانگر وجود تورش انتشار در فراتحلیل است (قربانی‌زاده و نانگیر، ۱۳۹۲).

تشریح نمودار قیفی مطالعات: باتوجه به نمودار قیفی تجمیع مطالعات، روان‌شناختی و اجتماعی که در خط عمودی خطای معیار گزارش می‌شود و در خط افقی اندازه اثرها قرار گرفته و هر

بود درحالی‌که اگر اثرات بزرگ‌تر با مقادیر بزرگ نشان داده شود، تاو منفی خواهد شد. از آنجا که عدم تقارن می‌تواند در خلاف جهت ظاهر شود، آزمون معنی‌داری دو دامنه است.

نتایج همبستگی رتبه‌ای پگ و مزومدار: در این فراتحلیل، تاو کندال بی^۳ (اصلاح‌شده) برابر با ۰/۲۷۸ با مقدار پی یک دامنه (توصیه‌شده) ۰/۴۲ یا دو دامنه (توصیه‌شده) ۰/۸۵ است. باتوجه به اینکه ضریب کندال با صفر فاصله زیادی دارد؛ بنابراین رابطه در حالت کلی مطالعات برقرار بوده و میان آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی با استفاده از فضای مجازی رابطه معنادار برقرار است.

همبستگی رتبه‌ای پگ و مزومدار

آزمون همبستگی رتبه‌ای پگ و مزومدار^۱، همبستگی رتبه‌ای (تاو کندال^۲) میان اندازه اثر استاندارد و واریانس (خطای استاندارد) این اثرات را مشخص می‌کند. ضریب همبستگی تاو تا حد بسیار زیادی همانند هر نوع همبستگی دیگر تغییر و تفسیر می‌شود که در آن مقدار صفر دال بر نبود رابطه بین اندازه اثر و دقت است و انحراف از صفر از وجود رابطه حکایت می‌کند. اگر عدم تقارن ناشی از سوگیری انتشار باشد، انتظار این است که در ارتباط با اندازه‌های اثر بزرگ‌تر، خطای استاندارد بیشتری مشاهده شود. اگر اثرات بزرگ‌تر با مقادیر کوچک نشان داده شود، تاو مثبت خواهد

جدول ۴. جدول همبستگی رتبه‌ای پگ و مزومدار تجمیع مطالعات

شاخص آماري	مقدار ضریب کندال TAU	Z-value	سطح معناداری p-value
نتیجه	۰/۲۷۸	۱/۷۱۹	۰/۴۲، ۰/۸۵

اندازه‌های اثر و دقت آن‌ها را به کار می‌گیرد. در آزمون اگر اثر استاندارد شده (اندازه اثر تقسیم بر خطای استاندارد) به دقت (عکس خطای استاندارد) مربوط می‌شود. تحقیقات کوچک به دلیل

برش رگرسیون اگر

در روش رگرسیون خطی اگر^۴، همانند آزمون همبستگی رتبه‌ای، سوگیری در نمودار قیفی را بررسی می‌کند. روش اگر مقدار واقعی

3 . Kendalls tau b

4 . Eggers linear regression method

1 . Mazumdar & Begg rank correlation

2 . Kendalls tau

بزرگ‌بودن خطای استاندارد، عموماً از دقت پایین و نزدیک به عدد صفر برخوردارند. در نبود سوگیری، انتظار این است که چنین تحقیقاتی اثر استاندارد کوچکی داشته‌باشند. همین‌طور در تحقیقات بزرگ انتظار می‌رود، اثر استاندارد بزرگ مشاهده شود. این حالت خط رگرسیون را ایجاد می‌کند که برشی از خط رگرسیون اصلی است. برای مثال، این حالت ممکن است زمانی رخ دهد که مطالعات کوچک به‌طور نامناسب با اندازه‌های اثر بزرگ‌تر مرتبط شده باشند.

نتایج برش رگرسیون اگر در حالت تجمیعی مطالعات این فراتحلیل، برش برابر با ۴/۹۴۶، مقدار تی برابر با ۳/۴۲۵، مقدار سطح معنادارای یک دامنه برابر با ۰۰/۰۸۲ و مقدار سطح معناداری دو دامنه برابر با ۰/۱۶۵ است. همچنین فاصله اطمینان ۹۵٪ برابر با (۲/۲۴۹- و ۱۲/۱۴۳) است. بنابراین فرض صفر مبتنی بر تقارن در نمودار کیفی و عدم سوگیری انتشار تایید می‌گردد.

جدول ۵. نتایج رگرسیون اگر در تجمیع مطالعات

شاخص آماري	برش B	خطای استاندارد SE	t-value	p-value یک دامنه	p-value دو دامنه
نتایج	۴/۹۴۶	۳/۴۲۵	۱/۴۴۴	۰/۰۸۲	۰/۱۶۵

N ایمن از خطا

آزمون N ایمن از خطای روزنتال^۱ تعداد تحقیقات گم‌شده (با اثر میانگین صفر) را محاسبه می‌کند که لازم است به تحلیل‌ها اضافه شود تا عدم معنادار بودن آماری اثر کلی به‌دست آید. در مورد روش N ایمن از خطای روزنتال انتقادات فراوانی در همان سال‌های اولیه انتشار صورت گرفت؛ زیرا که در نتایج این روش، ابراز می‌شود که تعداد زیادی از مطالعات گم‌شده وجود دارد که بهتر بود وارد تحقیق می‌شد درحالی‌که این تعداد از مطالعات احتمالاً وجود نخواهد داشت. برای مثال در این فراتحلیل تعداد مطالعات از دست‌رفته ۲۹۵۶ مورد است که عدد بسیار بزرگ و غیرقابل‌قبولی است.

نتایج N ایمن از خطای مطالعات: در بررسی مطالعات به‌صورت تجمیعی، مقدار N ایمن از خطای روزنتال برابر با ۲۹۵۶ است که این معنا را می‌رساند که بایست تعداد ۲۹۵۶ پژوهش انجام‌شده و به مطالعات ما اضافه شود تا مقدار P دو دامنه بزرگ‌تر ۰/۰۵ شود. به‌عبارت‌دیگر به‌ازای هر تحقیق تعداد ۱۴۷ مطالعه گم‌شده یا انجام نیافته وجود دارد که با اضافه کردن آن‌ها اثر خنثی می‌شود. میزان ۲۹۵۶ مورد مطالعه فاصله از خطا و به‌ازای هر پژوهش به‌کارگیری شده تعداد ۱۴۷/۸ (۱۴۷/۸ = ۲۰ ÷ ۲۹۵۶)، میزان نسبتاً مناسب و قابل‌قبولی است.

جدول ۶. گزارش N ایمن از خطای روزنتال تجمیع مطالعات

شاخص	مقدار
مقدار Z برای مطالعات مشاهده‌شده	۲۳/۹۰۴
مقدار P برای مطالعات مشاهده‌شده	۰/۰۰۱
آلفا	۰/۰۵۰
باقیمانده	۲
Z برای آلفا	۱/۹۵۹
تعداد مطالعات مشاهده‌شده	۲۰
تعداد مطالعات گم‌شده‌ای که مقدار P را به آلفا می‌رساند	۲۹۵۶

آزمون Q کوکران (مفروضه همگنی مطالعات انجام‌شده)

برای تشخیص دقیق‌تر ناهمگونی (ناهمگنی) از آزمون Q استفاده می‌شود. این آزمون تقریباً دارای توزیع کای اسکوتر^۲ با درجه آزادی (K-۱)^۳ است. مقدار بالای

۳. کا به تعداد مطالعات منفرد اشاره دارد

1 . Rosenthals Fail-safe N test
2 . Chi Square

$Q = 221/135$ است، با اطمینان بسیار زیادی فرض صفر مبتنی بر همگنی مطالعات رد شده و مطالعات ناهمگون است. در واقع این آزمون ما را متوجه این نکته می‌کند که ویژگی‌ها و مطالعات موضوع یعنی آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی فضای مجازی، بسیار متفاوت بوده و در این شرایط می‌بایست از متغیرهای تعدیل گر برای مشخص کردن واریانس و محل این تفاوت‌ها استفاده کرد.

Q (و مقدار پایین P -value) حاکی از ناهمگونی مطالعات است. آزمون Q مانند آزمون کای اسکوئر میزان تفاوت را در مجموعه‌ای از آزمایش‌ها اندازه‌گیری می‌کند و به ما می‌گوید که آیا میزان آن بیشتر از مقدار مورد انتظار (بر اساس شانس) است یا نه. مقدار کوچک P نشان‌دهنده وجود ناهمگونی است.

آزمون Q کوکران مطالعات: باتوجه به صفر بودن میزان p -value در حالت تجمیع مطالعات، با توجه به اینکه میزان

جدول ۷. نتایج حاصل از آزمون Q تجمیع مطالعات

شاخص آماری	مقدار آزمون Q	درجه آزادی (df)	سطح معناداری p -value	I^2 -squared
نتایج	۲۲۱/۱۳۵	۱۹	۰/۰۰۱	۹۱/۴۴۷

استفاده از فضای مجازی و تأثیر آن در آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی در نمونه مورد مطالعه برابر با ۰/۳۲۰ است. بنابراین تأثیر استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی ناشی از آن تایید می‌شود و میزان اندازه اثر این رابطه متوسط است. این استنباط از رابطه بر مبنای معیار کوهن در نظام تفسیر اندازه اثر است.

ضریب اندازه اثر

باتوجه به بررسی‌هایی که صورت پذیرفته به این نتیجه دست یافتیم که باید از مدل اثر تصادفی به منظور ترکیب نتایج برای گزارش اندازه اثر استفاده شود. در ادامه اندازه اثر مطالعات انجام‌شده در مدل تصادفی ارائه شده است.

ضریب اندازه اثر مطالعات: در تجمیع مطالعات، بررسی‌های انجام‌شده نشان‌دهنده این موضوع است که میانگین اندازه اثر

جدول ۸. اندازه اثر مطالعات فضای مجازی در تجمیع مطالعات

تعداد مطالعات	اندازه اثر r	حد پایین	حد بالا	Z -value	P -value
۲۰	۰/۳۲۰	۰/۲۳۸	۰/۳۹۶	۷/۳۶۳	۰/۰۰۱

از فضای مجازی با آسیب‌های روان‌شناختی ناشی از آن تایید می‌شود و میزان اندازه اثر مطابق با نظام تفسیر کوهن، اندازه اثری متوسط است.

در مطالعات روان‌شناختی، بررسی‌های انجام‌شده نشان‌دهنده این موضوع است که میانگین اندازه اثر استفاده از فضای مجازی و تأثیر آن در آسیب‌های روان‌شناختی در حالت تصادفی در نمونه‌های مورد مطالعه برابر با ۰/۳۱۸ است. بنابراین تأثیر استفاده

جدول ۹. جدول اندازه اثر مطالعات فضای مجازی در مطالعات روان‌شناختی

تعداد مطالعات	اندازه اثر r	حد پایین	حد بالا	Z -value	P -value
۸	۰/۳۱۸	۰/۲۳۵	۰/۳۹۶	۷/۱۹۲	۰/۰۰۱

است. بنابراین تأثیر استفاده از فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی ناشی از آن تایید می‌شود و میزان اندازه اثر مطابق با نظام تفسیر کوهن، یک اندازه اثر متوسطی به حساب می‌آید.

در مطالعات اجتماعی، بررسی‌های انجام‌شده نشان‌دهنده این موضوع است که میانگین اندازه اثر استفاده از فضای مجازی و تأثیر آن در آسیب‌های اجتماعی در حالت تصادفی برابر با ۰/۳۱۴

جدول ۱۰. اندازه اثر مطالعات فضای مجازی در مطالعات اجتماعی

تعداد مطالعات	اندازه اثر r	حد بالا	حد بالا	Z- value	P - value
۱۲	۰/۳۱۴	۰/۱۹۱	۰/۴۲۸	۴/۸۴۴	۰/۰۰۱

نتیجه‌گیری و بحث

هر فناوری و اختراع نوین با کشف، ایجاد و به‌کارگیری آن، مزایایی برای بشر و آسودگی بیشتر او فراهم می‌کند. در کنار این مزایا، ممکن است معایبی را نیز به‌همراه داشته‌باشد. پیدایش اینترنت در دهه ۱۹۸۰ میلادی هم یکی از این پدیده‌های عصر جدید است که به‌تدریج به زیربنای اصلی فضای مجازی تبدیل شد به‌گونه‌ای که امروز همه ما کم یا زیاد از تأثیرات آن در نظم نوین جهان و سرعت ارائه خدمات و تحول در ارتباطات انسانی و تأثیرات شگرف آن اطلاع داریم. حال با عبور از تمامی این فوایدی که این فضا برای کاربران آن به‌دنبال دارد، در برخی زمینه‌ها نیز مشکلات خاص خود را به‌همراه داشته است.

این آسیب‌ها را می‌توان در دو گروه قرار داد: الف) آسیب‌هایی که از ابتدا وجود داشته‌اند؛ ولی با پیدایش فضای مجازی بسیار تسهیل شده و روند روبه‌رشد داشته‌اند ب) آسیب‌هایی که بستر اصلی و زمینه‌ساز آن فضای مجازی است و به قدری در محیط فضای مجازی فراوانی داشته‌اند که تا حد زیادی می‌توانیم ریشه و علت اصلی این آسیب‌ها را در این فضا ببینیم و شاید بتوان این گروه از آسیب‌ها را، به‌نوعی آسیب‌های ذاتی و ماهیتی این فضا قلمداد کرد.

طبق یافته‌های این پژوهش استفاده از فضای مجازی می‌تواند آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی داشته‌باشد. این آسیب‌ها را در دودسته آسیب‌های روان‌شناختی با ۱۱ مورد که شامل: اضطراب اطلاعاتی، اعتیاد به فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی، اختلالات خواب، تغییر در اوقات فراغت، وب گردی بی‌هدف، تسریع شایعات و اخبار دروغ، افسردگی و انزوای اجتماعی، کاهش اعتماد به نفس، کاستن از احساسات، متن‌گرایی و دریافت‌های جایگزین می‌شود و آسیب‌هایی اجتماعی با ۱۹ مورد و شامل: مزاحمت اینترنتی، خشونت کلامی، بی‌وفایی، ورود به حریم خصوصی افراد، تعارض ارزش‌ها، شکاف نسل‌ها، عدم اعتماد، مسائل خانواده، افزایش طلاق، روابط نامشروع و زناشویی، قبح زدایی از محتوای جنسی و مبتذل، فحشا و هرزه نگاری و اختلال جنسی، هرزه نگاری کودکان، قماربازی اینترنتی، بحران هویت و اختلال شکل‌گیری شخصیت، انعطاف‌پذیری هویتی، جرم و

قانون‌گریزی در فضای مجازی، نقض مالکیت فکری و حق نشر و لایک و ارگی تفکیک است.

ضریب اندازه اثر کلی مطالعات به‌کارگرفته‌شده در حالت تجمیعی این فراتحلیل نیز آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی و ارتباط آن با استفاده از فضای مجازی را تأیید می‌کند ($r = 0/320$). بالاترین میزان اندازه اثر در حالت تجمیع مربوط به مطالعه نامی در رابطه با موضوع میزان استفاده از فضای مجازی و بالارفتن بی‌اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه نظری با موضوع شیوه زندگی متأثر از فضای مجازی و کاهش سلامت روان است.

ارتباط میان فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و بالاترین میزان اندازه اثر مربوط به مطالعه معلومی بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه نظری است. اندازه اثر کلی مطالعات آسیب‌های روان‌شناختی ۰/۳۱۸ است که مطابق با معیار کوهن اندازه اثر متوسطی محسوب می‌شود و ارتباط میان استفاده از فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی تأیید می‌شود.

ارتباط میان فضای مجازی با آسیب‌های اجتماعی با اطمینان ۹۹ درصد معنادار است و بالاترین میزان اندازه اثر مربوط به مطالعه نامی در رابطه با موضوع میزان استفاده از فضای مجازی و بالارفتن بی‌اعتمادی و افزایش احساس عدم امنیت بوده و همچنین کمترین میزان اندازه اثر نیز مربوط به مطالعه مظفری نیا با موضوع سبک‌زندگی متأثر از فضای مجازی و طلاق عاطفی است. اندازه اثر کلی مطالعات آسیب‌های اجتماعی ۰/۳۱۴ است که مطابق با معیار کوهن اندازه اثر متوسطی محسوب می‌شود و ارتباط میان استفاده از فضای مجازی و آسیب‌های اجتماعی تأیید می‌شود.

نتایج این مطالعه با مطالعات: هموله و جوانمرد (۱۴۰۱) مبنی بر ارتباط معنادار آسیب‌های روانی و اجتماعی استفاده از اینترنت با رفتارهای پرخطر جنسی، عدم تمرکز حواس، رفتار ضداجتماعی و مشکلات تحصیلی؛ میکائیلی (۱۳۹۲) مبنی بر استفاده از اینترنت

به‌جا از آن‌ها و توجه به مؤلفه‌های سازنده آن مانند دریافت اطلاعات به‌روز و علمی و آنچه در پیشرفت می‌تواند مهم و کارساز باشد. فرهنگ‌سازی آموزش خانواده‌ها و همراهی آموزش‌وپرورش و نهادها در کنار یکدیگر است. در کنار شناسایی عوامل مخرب و مختل‌کننده پیشرفت و دوری از آن‌ها و مهم‌تر از آن آگاهی در برابر آسیب آسیب‌ها ممکن است توسط این فضا به آن‌ها تحمیل شود. زمینه را برای پیشرفت و توسعه با سرعت بالا فراهم می‌گرداند؛ بنابراین نباید فضای مجازی را تنها با رویکرد تهدید نگریست؛ زیرا فضای مجازی هم فرصت است و هم تهدید و اگر سواد و مهارت استفاده صحیح و درست از این فضا ایجاد شود فرصت خواهد بود و باعث رشد و پیشرفت جامعه می‌شود.

این پژوهش همانند دیگر پژوهش‌ها دارای محدودیت‌هایی بود که عبارت‌اند از:

۱. در این فراتحلیل منابعی که به آن دسترسی وجود داشت مورد بررسی قرار گرفت. احتمالاً منابع و مطالعات دیگری نیز در این زمینه وجود دارد؛ بنابراین در تعمیم نتایج به کل سطح جامعه آماری بایست جانب احتیاط را به کار برد.
۲. در این پژوهش، موضوعات بررسی شده از مقالات، کتاب‌ها و پایان‌نامه‌های متعدد با روش‌های گاه متفاوت از دیگر مطالعات انجام‌شده است؛ بنابراین در تعمیم‌دادن نتایج این موضوع را باید در نظر گرفت.
۳. به‌جهت کمبود زمان و همچنین در نظر گرفتن تفاوت‌های فرهنگی در سایر کشورها، معیار مکانی به این پژوهش اضافه گردید و در قسمت داده‌های وارد شده به این فراتحلیل، جستجو صرفاً به منابع داخل کشور محدود شد و از به‌کارگیری منابع و مطالعات خارجی اجتناب شد.
۴. شرایط نمونه‌های مورد مطالعه در پژوهش‌هایی که داده‌های آن در این فراتحلیل مورد استفاده قرار گرفت، از جنبه‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی و غیره به‌دلیل مسائل جغرافیایی، فرهنگی و زمانی و اقتصادی و غیره را نمی‌توان یکسان فرض کرد و احتمالاً سایر عوامل نیز در زمینه تأثیرپذیری از فضای مجازی و آسیب‌های روان‌شناختی و اجتماعی در این فضا مؤثر و دخیل هستند.

همچنین برای استفاده بهینه از این محیط پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

۱. ضرورت تأسیس نهاد یا سازمان‌های جریان‌ساز مرتبط جهت مدیریت این فضا، فرهنگ‌سازی در مورد این فضا، مدیریت

و فضای مجازی با اعتیاد به این فضا و خشونت‌های رفتاری و کلامی؛ فجر و فجر (۱۴۰۱) مبنی بر ارتباط معنادار استفاده از این فضا با اختلالات خواب؛ نکوفر و قالوند (۱۳۹۷) مبنی بر ارتباط استفاده از فضای مجازی با اعتمادبه‌نفس پایین و خودپنداره ضعیف؛ ویتی (۲۰۰۵) مبنی بر استفاده از فضای آنلاین و پدیدآیی مشکلات در روابط زوجین؛ غلامی (۱۴۰۰) مبنی بر استفاده از فضای مجازی و احساس تنهایی و فلاکت و گسیختگی از خانواده؛ شعاع کاظمی و مؤمنی جاوید (۱۳۹۱) مبنی بر استفاده از اینترنت و کاهش تعامل کودک با خانواده و گفتگوی کمتر اعضای خانواده با همدیگر؛ حسینی (۱۳۹۷) مبنی بر تأثیر استفاده از فضای مجازی در تعاملات زناشویی به‌عنوان یکی از عوامل مستقیم طلاق و همچنین تأثیر در روابط فرا زناشویی، همخوانی دارد.

در تبیین یافته‌های این پژوهش می‌توان گفت که طبق نظریه وابستگی اینترنت، استفاده مفرط از اینترنت می‌تواند منجر به وابستگی و اعتیاد شود. افراد وابسته به اینترنت ممکن است از تعاملات واقعی دور شوند و به‌تدریج با مشکلاتی نظیر اضطراب و افسردگی مواجه شوند. طبق نظریه تعامل اجتماعی با اینکه فضای مجازی می‌تواند به‌عنوان یک ابزار برای تعاملات اجتماعی عمل کند، اما در عین حال، می‌تواند منجر به کاهش کیفیت روابط چهره‌به‌چهره شود. این کاهش تعاملات واقعی می‌تواند احساس تنهایی و انزوا را تشدید کند. در نظریه دلبستگی هم افراد ممکن است به روابط آنلاین دلبستگی پیدا کنند که این دلبستگی‌ها ممکن است عمیق نباشند و در نتیجه موجب احساس ناامنی و اضطراب شوند. نظریه فشار اجتماعی هم فشارهای اجتماعی ناشی از مقایسه‌های اجتماعی در فضای مجازی می‌تواند منجر به بروز احساس عدم کفایت، افسردگی و اضطراب در افراد شود. کاربران ممکن است خود را با دیگران مقایسه کنند و از این طریق دچار مشکلات روان‌شناختی شوند.

در نهایت می‌توان گفت که استفاده از فضای مجازی ویژگی‌های منفی از جمله آسیب‌های فردی، اعتیاد به اینترنت، آسیب‌های خانوادگی و آسیب‌های اجتماعی و غیره را داراست که باوجود این آسیب‌ها قشر آسیب‌پذیر بیشتر جوانان و نوجوانان است. از آنجا که ایستادگی در برابر فضای مجازی ممکن نیست، تهدیدهای این فضا نیز باید به فرصت تبدیل شوند، پس غفلت از فرصت‌های آن سبب غلبه تهدیدهای این فضا خواهد شد. راهکارهایی که سبب می‌شود با آسیب‌ها مقابله کرد: آموزش استفاده صحیح و

۸. استفاده از منابع و پژوهش‌های خارجی انجام‌شده در رابطه با موضوع فراتحلیل در پژوهش به‌جهت جامعیت و تعمیم‌پذیری بیشتر.
۹. بررسی سایر ابعاد آسیب‌های فضای مجازی.
۱۰. انجام پژوهش در خصوص راهکارهای مؤثر عملی و واقع‌گرایانه در مواجهه با مشکلات و آسیب‌های این محیط.
۱۱. بررسی اثرات آموزش ارتقای سواد رسانه‌ای و ارائه یک برنامه جامع و علمی و به‌دور از نظرات سلیقه‌ای و اغراض شخصی برای استفاده و مدیریت صحیح.

حامی مالی

در هیچ‌یک از مراحل این پژوهش هیچ نوع کمک مالی از سازمان‌ها و یا نهادها دریافت نشده است.

مشارکت نویسندگان

هر دو نویسنده در طراحی، اجرا و نگارش بخش‌های مختلف این پژوهش مشارکت داشتند.

تعارض منافع

مقاله حاضر فاقد هر گونه تعارض منافی است.

References

- Aganj, N. Honarpavaran, N & Navabinejad, Sh. (2021). identifying the consequences of the virtual environment on couples lifestyle is a qualitative study, *journal of applied research*, 2(1), 23-45.
- Ameli, S.R. (2011). A Two-Space Approach to Harms, Crimes, Laws, and Policies in the Virtual Space, *Amir-Kabir Publications*: Tehran.
- Ameli, S.R. Kharazmi, Sh, Mohammadi, M-J. (2011). Virtual Space: Ethical, Legal, and Social Considerations, *University of Tehran Publications*: Tehran.
- Azari, G & Omidvar, T. (2013). the role of virtual social networks in social networks. *communication culture*, 2 (6), 181 -209.
- Azari, GH & Amidvar, T. (2013). "A Study on the Role of Virtual Social Networks in Social Capital. *Communication Culture*, 2(6), 181-209. SID: <https://sid.ir/paper/20701/fa>
- Bahurzezi, N. Hoseini, M.S & tafazuli, R. (2023). Investigating the relationship between the of virtual space and social damages and problems among primary school students in Sib Soran city during the post-avirus era. 13th International Conference on Research in Psychology, *Counseling and Educational Sciences*. <https://civilica.com/doc/1515073>
- Barak, A & Grohol, J. M. (2011). Current and future trends in Internet-based mental health interventions. *Journal of Technology in Human Services*, 29(3), 155-196. <https://doi.org/10.1080/15228835.2011.607151>
- Campbell, S. W & Tsuria, R. (Eds.). (2021). The Handbook of communication in cross-cultural contexts. *Wiley-Blackwell*.

- زمان استفاده، آگاهی‌بخشی و ارائه آموزش‌های لازم جهت استفاده هر چه سازنده‌تر از این فضا مطابق با مطالعات و روش‌های علمی.
۲. برنامه‌ریزی جهت فراهم نمودن یک محیط و بستر مناسب جهت سوق‌دادن کاربران فضای مجازی جهت استفاده مفید و مؤثر از این فضا.
۳. به‌کارگیری نتایج مطالعات معتبر در این زمینه در جهت پیشگیری و کاهش آسیب‌های این فضا.
۴. رصد و پایش مستمر فضای مجازی و اقدامات سازنده و عملی در جهت مراقبت از محتوای قابل‌دسترس کودکان و نوجوانان و استفاده از تجارب کشورهای موفق در این زمینه.
۵. شناسایی و پیشگیری از فعالیت سودجویان حاضر در این فضا.
۶. توسعه نهادهای مردمی در جهت تشویق آحاد مردم برای مشارکت اجتماعی به‌واسطه‌ی فضای مجازی در جهت ایجاد پیوندهای دوستانه برای توسعه سرمایه اجتماعی به‌عنوان یک عامل فعال و پویا در کاهش آسیب‌ها و افزایش سلامت جامعه.
۷. آموزش و ارتقای سطح سواد رسانه‌ای و استفاده صحیح از این فضا در جامعه از طریق گنجاندن برنامه و واحدهای درسی در مدارس و دانشگاه‌ها و همچنین سایر بسترهای مناسب دیگر.

- Cooper, A. Putnam m D.E, planchon, L. A & Boies, S.C (2000). Online sexual compulsivity, Getting Tangled in the net. *Sexua Addiction and Compulsivity* .6 (2): 79-104
- Dargahi Gelichi, Z & Attadokht, A.. (2020). Survey of Virtual Space Damages on Mental Health, *2nd National Conference on Psychological Pathology*, pp. 89-80.
- Dehghani, A.R. (2015). Online gambling. *Cultural Studies and Communications*, 1(2-3), 45-72. SID. <https://sid.ir/paper/118125/fa>
- Diomidous Marianna, Chardalias Kostis, Magita Adrianna, KoutoniasPanagiotis, Panagiotopoulou Paraskevi, John Mantas, (2016), Social and Psychological Effects of the Internet Use, Academy of Medical Sciences of Bosnia and Herzegovina, *Sarajevo, Bosnia and Herzegovina*
- Dortaj, F. Rajbian Dezhzireh, M & Fattahali, F. (2017). The relationship between the amount of use of virtual social networks and feelings of loneliness and marital infidelity in students, *Journal of Educational Psychology*, Allameh Tabatabai university, 13(47),119-140.
- Ellison, N. B. Steinfield, C & Lampe, C. (2007). The benefits of Facebook "friends": Social capital and college students' use of online social network sites. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 12(4), 1143-1168.
- Erfan Manesh, I. (2019). A Meta-Analysis of Social Harms of Virtual Networks in Iran and Providing Exit Strategies, *Cultural and Artistic Knowledge Magazine*, 11(41), 25-46.
- Etaati, P. (2014). Sociological analysis of the impact of virtual space on interpersonal communication in families (Case study: Isfahan city). *International Conference on Behavioral Sciences and Social Studies*. SID: <https://sid.ir/paper/27480/en>
- Eynbegi, F. Mashhadi, M & Saleh, S. (2017). Novel damages of virtual space and internet usage families, *National Conference on Students, and Social Damages* (Pre and Confrontation). <https://civilica.com/doc/774795>
- Fajr, M & Fajr, S. (2021). Social damages in virtual, *9th National Conference on Positive Psychology*, Bandar Abbas. <https://civilica.com/doc/1733791>
- Farj donyavi, S. (2020). Predicting Children's Problems Based on Damaging Mothers of Virtual Social Networks, *Journal of and Knowledge Research in Education*, Vol 2, pp. 27-33. <https://doi.org/10.30473-tedu.20218717>
- Farokhi, R & Lotfi, A. (1390). A Study on the Impact of Internet Virtual Space on Fashion Trends. *Cultural Studies and Communications*, 7(22), 95-118. SID. <https://sid.ir/paper/118317/fa>
- Fathi, A Asadian, S. Kolivand, A.R. (2020). The relationship between virtual space style with marital conflicts, emotional divorce and marital commitment, *Journal of Cultural Studies*,8 (4), 41-51.
- Fazzli, M. (2008). Consumption and lifestyle, *Sobh-e Sadegh Publications*: Gom.
- Ghafuri, A & Salehi, K. (2018). Adult's experience of opportunities and threats of virtual: A qualitative study, *Journal of Studies and Communication*, Year 21, Issue 51, pp.38-7.
- Ghampour, E. Mehdiani, Z, Padravand, H. Emraei, B., & Suri, H. (2019). Predicting internet addiction and risk-taking behaviors based emotional self-regulation among high students in Tehran, Iran. *Journal of Educational Psychology*, 1(53), 93-08. doi: 1.22054/j.2020.3579.2406
- Ghasemzadeh, B. Rasoulzadeh Aqdam, S & Rahbari Pour, K. (2010). The Study of the Impact of Urban Public Spaces and Virtual on the Formation of Public Opinion in. *Journal of Sociology Studies*, No 3(11), pp.21-35.
- Gheravand, H & Nazari, M.R. (2022). A meta-analysis of the educational consequences of internet addiction in Iran. *Journal of Criminal Justice Education*, 10(39), 11-40. SID.: / [/sid.ir/paper/139923/fa](https://sid.ir/paper/139923/fa)
- Gholami, M. (2020). The role of education in combating space damages with an emphasis on social, *Journal of Modern Advances in Psychology Education, and Education*, 4, Issue 40,248-261.

- Griffiths, M. D. (2002). Internet gambling in the workplace. In M. Anandarajan & C. Simmers (Eds.), *Managing web usage in the workplace: A social, ethical and legal*.
- Hajiani, I & Mohammadzadeh, H.R. (2015). the impact virtual space (Internet) on national of students. *National Studies*, 16(1), 67-84.
- Hamidani, T & Ahmadi Nejad Kangi, A. (2019). The impact of virtual space damage on the mental health of students: *2nd National Conference on Professional Research in Psychology and Counseling with a focus on the latest achievements in educational and behavioral sciences From the teacher's perspective*, Minab. <https://civilica.com/doc/1020179>
- Hargittai, E. (2008). The digital divide and what to do about it. *The Future of Children*, 18(1), 41-59. <https://doi.org/10.1353/foc.0.0006>
- Harrison, C. (2006). Cyberspace and Child Abuse Images, *Affilia*, University of Warwick, Coventry, England, 21(4), 365-379.
- Hashmi, SH. (2017). A Study on the Impact of Media Literacy on Social Harms of Teenagers in Virtual Space, Master's Thesis, *Ferdowsi University of Mashhad*.
- Hoseini, S.H. (2018). Virtual harms among families. *Islamic Studies Propaganda and Communication*, 12, 57-69.
- Hossenpour, I. (2022). Social harms and virtual space. *National Education Conference in the New Biosphere*. Tehran.Iran. <https://civilica.com/doc/1435806>
- Ibarra, H & Hunter, M. (2007). How leaders create and use networks. *Harvard Business Review*, 85(1), 40-47.
- Jafari Nader Abadi, M. (2018). the relationship between virtual space dependency and family functioning and academic performance in students. *Journal of Educational Sociology*, 8(8), 45-30.
- Javanmard, K & Hemuleh, H. (2022). Exploring the psychological and social pathologies of virtual space social networks in students. *7th International Conference on Psychology, Educational Sciences and's Rights in Islam*, Tehran. <https://civilica.com/doc/1674616/>
- Johanson, N.A. Cooper, R.B & Chin, W.W. (2008). Anger and flaming in computer-mediated negotiation among strangers. *Decision Support System*, 46, 660-672.
- Kamaljo, A. Narimani, M. Ettadoght, A & Aboulghasemi, A. (2016). Predicting marital dissatisfaction based on spiritual intelligence, moral intelligence, marital satisfaction, and use of social media networks with theating role of gender. *Journal of Family Counseling and Psychotherapy*, 6 (2), 39-68.
- Kaplan, A. M & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, 53(1), 59-68. <https://doi.org/10.1016/j.bushor.2009.09.003>
- Khazaei, T. Sa'adatjo, E & Deramohammadi, S. (2011). Prevalence of mobile phone addiction and aggression among adolescents in Birjand city, 2010. *Journal of Birjand University of Sciences*, 19(4), 430-438.: <https://sid.ir/paper495605/fa>
- khodamorad, T. Saadat, F & khodamoradi, T. (2014). The level of impact of virtual space use on family values: Case study: High school teachers in the Education and Training Organization of Ilam Province, *Ilam Culture*, 15(44), 155-167.
- Loudová, I. Janiš, K & Haviger, J. (2013). Infidelity as a Threatening Factor to the Existence of the Family. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 106, 1462-1469
- Mehdiour, F. (2006). Us and virtual space issues, *Soroush Publications*: Tehran.
- Memmar, S. Adli, S &, Khaksar, F. (201). Virtual social networks and identity crisis with emphasis on Iran's identity crisis, *Social Studies in Iran*, Vol 1, No 4, pp.155-176.
- Mikaili, M. (2013). Media literacy strategies to reduce virtual space harms in. *First International Media Literacy Conference*. <https://civilica.com/doc/2338317>
- Moghsodi, S. Sabouri Khosravi, H. Hashmi Zahi, N. (2019). Explaining the impacts of virtual space on young people's social identity in

- Tehran. *Strategic Sport and Youth Studies*, 48, pp. 323-331.
- Mohr, D. C & Liba, S. (2013). The role of technology in the management of mental health conditions. *The Journal of Nervous and Mental Disease*, 201(9), 774-780.
- Mozaffari Nia, S. Ghasemi Pour, M. (2017). Examining the relationship between virtual life style and emotional divorce Ilam city. *Ilam Cultural Studies*, Vol 18, Nos56-57, pp.191-171.
- Naemi, I. (2006). Predicting Academic Decline on Virtual Social Network Usage and Personal Feelings, *Counseling Research Quarterly*, Volume 16, 62, pp. 26-189.
- Nami, M.H. Hoseini, A & Karimi, A. (2017). A Study on the Virtual Space and Its Impact on Geographical Space: Analyzing the Relationship Between Security Feelings and Trust in Virtual Space among Users Based on Usage. *Geographic Land*, 14(53), 53-69.
- Nazari H, Taheri Z, Bakhtiar K, Hosseinabadi R. A Survey of lifestyle influenced by Cyberspace and its impact on mental health (Case Study University of Medical Sciences in 2015). *yafte* 2017; 19 (4) :76-87 URL: <http://yafte.lums.ac.ir/article-1-2342-fa.html>
- Nekofar, H & Ghaland, Z. (1397). The Impact of Virtual Space on Children's Ethics and Identity. *National Conference on the Identity of Islamic Iranian Preschool Children*. SID. <https://sid.ir/paper/898704/en>
- Ozgür, H (2016). The relationship between Internet parenting styles and Internet usage of children and adolescents. *Computers in Human Behavior*, 60. 411-424
- Pourmohadian, Sude. BostaniKashani, A., Mohammadzadeh, O & Azimi, R. (2016). the impact of social networks and the virtual world on divorce rates and marital satisfaction among 30-45-year-old couples in Kashan city, *4th Scientific and Research Conference on Educational and Psychological Sciences, Social Damages and Cultural of Iran*, Tehran. <https://civilica.com/doc/565483/>
- Proctor, R. W. (2011). Understanding and improving cross-cultural decision-making design and use of digital media: are search agenda, *international journal of human-computer interaction*, vol.27, No.2, pp.151-1
- Rabari, M. (2019). Virtual Social Networks and Emerging Anomalies in Iran, *Kavir Publishing*, Tehran.
- Rabi'i, A. Mohammadzadeh Yazd, F. (2012). Virtual Space Pathology: Examining the Impact of Internet Use on Social Isolation of Students, *Social and Cultural Strategy Quarterly*, 1(3), 79-98.
- Rahimi, M. Ashfteh Tehrani, A & Hazraty Somea, Z. (2011). Social Factors Affecting Intergenerational Gap (Case Study of Khalkhal City in 2011). *Iranian Socio-Anthropological Studies*, 1(3), pp. 79-98.
- Ravizza, S. M. Uitvlugt, M. G & Fenn, K. M. (2017). Logged In and Zoned Out: How Laptop Internet Use Relates to Classroom Learning. *Psychological Science*, 28(2), 171-180. <https://doi.org/10.1177/09567976166773>
- Rezavi, A. Kianpor, M & Aghababaei, E. (2017). A Phenomenology of User Emotions in Virtual Space, *Quarterly Journal of Communication Research*, 2018, Vol. 24, No. 4 (92), 73-97
- Ritzer, G. (2004). Hand book of social problems: A comparative, international perspective. Thousand oaks, Calif, sage publications.
- Saberi Tilki, M. (2017). A Psychological Examination of the Virtual Space (Cy) and Its Harms, National Conference of Novel Researches in, *Education, and Social Studies Shiraz*. <https://civilica.com/doc/751341>
- SAGE Publications. Buciom; 36;700282; IasiROMANIA
- Sarokhani, B. Tosli, Gh & Seyed Arabi Nejad, E. (2008). The Impact of Virtual Spaces on the Social Behavior of Female University Students with an Emphasis on the Internet, *Journal of Social Sciences*, Vol.2, No.1,131-152
- Shakiba, M.R. Norouzi, R & Eftekhari, J. (2022). Survey of Media Factors Influencing the Increase in Online Student Infidelity, *Journal of Educational Technology and Research*, Vol.

- 8, No.2, pp. 74-3. <https://doi.org/10.30473t-edu.202.70404.123>
- Shandler Ryan, L Gross Michael, Canetti Daphna2023, Cyberattacks, Psychological Distress, and Military Escalation: An Internal Meta-Analysis *Journal of Global Security Studies*, Volume 8, Issue 1, March 2023, ogac042, <https://doi.org/10.1093/jogss/ogac042>
- Sheikh Ansari, M. (2021). Iranian Society and the Virtual Space: Secondary Analysis of Social Science Researches the Virtual Space, *Journal Iranian Sociology*, Vol. 22 No. 4, pp. 3-3.
- Shoa Kazemi, M & Momeni Javad, M. (202). Emerging Social Harms (Emphasis on Underlying Theories and measures), *Avay-e Publications*: Tehran.
- Stefanescu, C. Chirita, V. Chirita, R. Chele, G. (2007). Teenagers. Network Identity, the Internet Addiction and Romanian Proceedings of the 4th WSEAS/IASME *International Conference on Engineering Education*, Agios
- Nikolaos, Crete Island, Greece, Department Psychiatry. SOS.
- Van Dijk, J. (2005). The deepening divide: Inequality in the information society. SAGE Publications. *Buciom*, 36;700282; IasiROMANIA
- Whitty, M. T. (2005). The realness of cybercheating: Men's and women's representations of unfaithful Internet relationships. *Social Science Computer Review*, 23(1): 57-67.
- Whitty, M. T. (2005). The realness of cybercheating: Men's and women's representations of unfaithful Internet relationships. *Social Science Computer Review*, 23(1): 57-67.
- Zahraei Kahki, S. Rezai Sharif, A. (1399). A Psychological Dimensions and Effects of New-Emerging Damages (Virtual Space, Virtual Social Networks, Internet, Satellite, and Mobile Phone): *Third National Conference Social Damages*, Ardabil <https://civilica.com/doc/369301>